

Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta

Karolína Karasová

Občanská neposlušnost v demokraciích a nedemokratických státech

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: doc. JUDr. Jan Kysela, Ph.D.
Katedra politologie a sociologie

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 14. 1. 2016

Prohlášení

Prohlašuji, že předloženou diplomovou práci jsem vypracovala samostatně a že všechny použité zdroje byly řádně uvedeny. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Karolína Karasová

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala významnému ústavnímu právníkovi a odborníkovi na problematiku občanské neposlušnosti, panu doc. JUDr. Janu Kyselovi, Ph.D., za vedení mé diplomové práce, poskytnutou literaturu, trpělivost a zejména za nespočet cenných rad a připomínek, které mi pomohly při tvorbě této práce.

Obsah:

Úvod.....	5
1. Zrod pojmu občanská neposlušnost.....	7
1.1. Henry David Thoreau	7
2. Různá pojetí občanské neposlušnosti	9
2.1. Liberální pojetí Johna Rawlse	9
2.2. „Test case“ Ronalda Dworkina	11
2.3. Republikánské pojetí Hannah Arendtové.....	15
3. Definice a pojmové znaky občanské neposlušnosti.....	19
3.1. Odlišení občanské neposlušnosti od jiných forem porušení práva	20
3.2. Subjekt občanské neposlušnosti.....	21
3.3. Objekt občanské neposlušnosti.....	22
3.4. Porušení zákona	23
3.5. Požadavek veřejnosti	23
3.6. Požadavek nenásilnosti	25
3.7. Požadavek subsidiarity	28
3.8. Požadavek na dobrovolné přijetí trestu.....	28
3.9. Shrnutí.....	31
4. Občanská neposlušnost v demokracii a její role	33
4.1. Úvod do demokracie	33
4.2. Problém selektivního dodržování právních předpisů	34
4.3. Odpovědnost menšiny	38
4.4. Role občanské neposlušnosti v konstitučním systému	41
4.5. Kdy je taková forma disentu přiměřená?	42
4.6. Občanská neposlušnost jako cesta k legitimní legalitě?	43
5. Specifika občanské neposlušnosti v nedemokratických státech	48
5.1. Vymezení nedemokratického režimu	48
5.2. Charakter občanské neposlušnosti v nedemokratických státech.....	49
5.3. Historické příklady občanské neposlušnosti v nedemokratických státech	50
6. Efektivita občanské neposlušnosti v praxi.....	51
6.1. Úspěch nenásilných vs. násilných protestních akcí	52
6.2. Důvody pro úspěch nenásilných akcí	54
7. Blokáda těžařských prací v Národním parku Šumava.....	56
7.1. Právní rámec	56
7.2. Skutkový průběh	57
7.3. Legitimita blokády.....	59
7.4. Legitimita zásahu Policie ČR směřující k rozpuštění shromáždění	60
Závěr	62
Seznam zkratk	64
Použitá literatura.....	65
Název diplomové práce v českém a anglickém jazyce.....	68
Klíčová slova	68
Resumé.....	69

Úvod

„Vždy jsem věřil v boj tam, kde je nespravedlnost. Otázkou však je, bojujete proto, abyste věci změnili, nebo bojujete ve snaze trestat? [...] Pokud doopravdy chceme věci změnit, nabízí se lepší způsoby než vykolejování vlaků či ohánění se mečem po ostatních.“¹

Barvitě diskuze nad nesčetnými politologickými a právně-teoretickými otázkami, týkajícími se jedince a jeho vztahu k nespravedlivému aktu, ať již církevní či světské, autority, spočívajícímu v jeho odmítnutí, nedodržení, porušení či veřejného protestu, provázejí lidskou společnost již od jejích raných počátků. Spravedlnost, nespravedlnost a adekvátní reakce jedince byla diskutována již před více než dvěma tisíci lety v Platónově díle Kritón², kdy zámožný Kritón nabádá svého přítele, k trestu smrti odsouzeného Sokrata, aby na křivdu v podobě nespravedlivého odsouzení zareagoval též nespravedlností a porušením práva – útekem z vězení.

Na občanskou neposlušnost budiž nahlíženo jako na výsledek vnitřního konfliktu člověka. Konfliktu mezi jednáním v souladu s jeho svědomím, niterním přesvědčením o tom, co je správné, spravedlivé a žádoucí na straně jedné, a jednáním, se kterým se vnitřně neztotožňuje, avšak je v souladu s tím, co mu velí autorita na straně druhé.

Má člověk, ve jménu zachování své vnitřní integrity, právo vzdorovat tomu, co přikazuje autorita? Pokud ano, v jakých případech? Kde je hranice mezi tím, co je ještě snesitelné a co už není? Kdy vzepření se je společensky přijatelné, ba v některých případech i žádané? Lze pro takové případy stanovit objektivní kritéria pro definování něčeho natolik subjektivního, jako je vnímání

¹ Móhandás Karamčand Gándhí, film Gándhí, režisér Richard Attenborough, Mirax DVD, 1982, viz např.: Česko-Slovenská filmová databáze [online]. POMO Media Group s.r.o., © 2001–2011 [cit. 2016-01-10]. Dostupné z WWW: <http://www.csfd.cz/film/350-gandhi/>, překlad autorky. (Originální znění citace převzato z Urban Michal, „Nespravedlivé právo a co s ním? Několik příkladů z filmu o jednom z nejvlivnějších právníků všech dob, Mahátma Gándhím“ v Olomoucké debatě mladých právníků 2012: [sborník příspěvků z konference na téma Právo v umění a umění v právu, pořádané ve dnech 11.9. – 13.9. 2011Právnickou fakultou Univerzity Palackého v Olomouci]; Olomouc, Univerzita Palackého, Právnická fakulta, 2011, ISBN 9788087576144, 448 s.)

² Bedau, Hugo Adam. Civil disobedience in focus. New York: Routledge, 1991, vi, 217 str. ISBN 0415050553, str. 13

toho, co je a co není spravedlivé? Jak v takovém kontextu nahlížet na jeden z demokratických principů, podle něhož vládne většina, s ohledem na práva menšiny? Znamená to, že se předpokládá bezvýhradné podřízení se menšiny vládnoucí většině? Jaký je prostor pro občanskou neposlušnost v nedemokratickém státě?

Zodpovězení nejen těchto otázek je cílem této diplomové práce. Autorka se chystá zaměřit na problematiku občanské neposlušnosti v demokraciích a nedemokratických státech v teoretické rovině, prolínající se do roviny praktické prostřednictvím odkazů na skutečné případy občanské neposlušnosti. Jejím cílem je komplexně zanalyzovat a uceleně popsat, jaké místo a roli občanská neposlušnost zaujímá v obou vládnoucích režimech. Zda může sloužit jako účinný prostředek nápravy jejich defektů, zda lze takového cíle účinně dosáhnout mírovou, nenásilnou cestou a jaké faktory mají vliv na efektivitu aktů občanské neposlušnosti.

1. Zrod pojmu občanská neposlušnost

Pojem občanské neposlušnosti, tak jak jej zná moderní společnost dnes, poprvé spatřil světlo světa společně se slavným esejem Henryho Davida Thoreaua z roku 1849³. Nešlo však o dokonalou definici občanské neposlušnosti, která je ostatně dodnes předmětem četných diskuzí, neboť se jedná o právem nedefinovaný fenomén, který prolíná naskrz zejména filosofií, politologií a právní teorií.

V této a následující kapitole se budu věnovat pojmu občanské neposlušnosti v obecné rovině, jeho vzniku, a zaměřím se na vybrané autory, jejichž díla jsou stěžejní pro vymezení jednotlivých atributů občanské neposlušnosti a podrobím je vzájemné konfrontaci za účelem nalezení jednotné definice pro další účely této práce.

1.1. Henry David Thoreau

„[N]ejprve musíme být lidmi, pak až občany“⁴

Henry David Thoreau v polovině 19. století poprvé načrtl obrysy občanské neposlušnosti, tak jak ji moderní společnost zná dnes.

Tento americký filosof odmítl finančně podporovat stát, který vedl, dle jeho názoru bezdůvodnou, válku s Mexikem a toleroval otrokářství. Rozhodl se proto neplatit tzv. daň z hlavy. Za tento čin byl zatčen a vsazen do vězení, nicméně po jedné noci byl propuštěn, protože za něj tuto daň zaplatila pravděpodobně jeho teta.

Tento protestní čin jako takový v tehdejší době velký ohlas nevzbudil, H. D. Thoreau na toto téma napsal esej, kterou v roce v roce 1849 přednesl pod původním názvem *Odpor vůči vládě*⁵ před lyceem v Concordu, v rámci své přednášky na téma *Práva a povinnosti občana ve vztahu k vládě*.

³ Thoreau, Henry David. *Občanská neposlušnost v Občanská neposlušnost a jiné eseje*. Poprad: Christiania, 1994, 85 s. ISBN 80-967-3010-X, str. 19

⁴ *Ibid*, 21

⁵ Z angl. *Resistance to Civil Government*, *Ibid*, str. 19.

Až po jeho smrti v roce 1866 byla esej přetištěna pod názvem *Občanská neposlušnost*. Svého času byla do velké míry ignorována a práci zásadního významu se stala až ve dvacátém století, kdy ovlivnila myšlenky dalších osobností, které jsou již jednoznačně spojeny s občanskou neposlušností *per se*, jako Mahátma Gándhí (celým jménem Móhandás Karamčand Gándhí) anebo Martin Luther King.

Ve své eseji klade H. D. Thoreau důraz na svědomí jedince, na jeho morálku, osobní vyspělost, pravdu a princip nepropůjčení se žádnému zlu, což je, dle názoru autorky této práce, stěžejní myšlenka a poselství jeho díla. Thoreau vyzdvihuje morální čistotu a osobní zodpovědnost každého jedince za jeho skutky.

H. D. Thoreau nepopírá fakt, že každý mechanismus má své vady, zdůrazňuje však, že nebezpečné je, když se z vady stane samostatný mechanismus. To je ten moment, kdy má uvědomělý jedinec morální povinnost přistoupit k rebelii, vzepřít se takovému mechanismu a učinit tak zadost spravedlnosti.

Jak vidno, raději než na terminologickou čistotu kladl H. D. Thoreau důraz na výše uvedené vznešené principy, se kterými má každý moudrý jedinec žít v souladu tak, aby pak takové *absolutní dobro* několika jedinců mělo potenciál pohnout masami, neboť, jeho slovy „*v činech mas je jen málo mravnosti*“⁶ a nelze tím pádem doufat v to, že se pravda uplatní prostřednictvím mas v podobě vlády většiny.

⁶ Ibid, str. 25

2. Různá pojetí občanské neposlušnosti

V literatuře se setkáváme s nepřehledným množstvím pramenů věnujících se občanské neposlušnosti v teoretické rovině, kde četní autoři čtenářům předkládají její, pokud možno koncizní, definici. Tyto definice, a tím pádem i úhly pohledu na občanskou neposlušnost a její pojmové znaky, se do jisté míry liší. Není proto v lidských silách, a zároveň to ani není cílem této práce, obsáhnout všechny takové definice.

Autorka této práce proto vybrala jednak klasické autory, spjaté s počátky moderních kořenů občanské neposlušnosti, jejichž představení považuje za zásadní. Zároveň však považuje za vhodné klasická díla podrobit polemice s pozdějšími a o poznání nonkonformnějšími autory, kteří zauímají další možné úhly pohledu, jak na celou problematiku možno nahlížet ve světle jednadvacátého století.

Cílem a zároveň závěrem této kapitoly bude, jak již bylo dříve řečeno, analýza popsaných děl vybraných autorů a podání vlastní definice občanské neposlušnosti pro další účely této práce.

2.1. Liberální pojetí Johna Rawlse

Americký teoretik John Rawls se problematice občanské neposlušnosti věnuje ve svém slavném díle *Teorie spravedlnosti*⁷ v rámci kapitoly *Povinnosti a závazky*.

Nahlíží na občanskou neposlušnost jako na prostředek, po kterém má být sáhnuo ve chvíli, kdy v relativně dobře uspořádané, takřka spravedlivé, společnosti přeci jen dojde k určité nespravedlnosti. Jedná se tedy o společnost v demokratickém, bezmála spravedlivém státě, jehož svobodní občané respektují legitimně přijatou ústavu.

Zásadním je zde princip spravedlnosti, který stojí mezi legitimně přijatým právním předpisem, ukládajícím povinnost, na straně jedné, a osobní svobodou a právem, resp. též povinností, postavit se na odpor proti spáchané

⁷ Rawls, John. *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing, 1995, 361 s. ISBN 80-856-0589-9.

nespravedlnosti na straně druhé. Dochází tak ke konfliktu povinností a na řadu přichází otázka, jaká jsou jeho možná vyústění.

Kromě možnosti nekritického podrobení se nespravedlivé, byť legitimně přijaté, právní normě, se naskýtá možnost vzepřít se, neuposlechnout takovou normu. Nejednat s ní v souladu. Vyjádřit svůj nesouhlas právě prostřednictvím občanské neposlušnosti, jako jedné z forem opozice proti demokratické moci. Občanská neposlušnost se tak dostává do politického kontextu, kdy má být jejím prostřednictvím iniciována náprava nespravedlnosti. Důraz je pak kladen na všeobecnou spravedlnost. Nikoli na individuální, vnitřní důvody jedince – morálku a svědomí. Občanská neposlušnost slouží jako záminka k vyvolání veřejného dialogu s vládou většinou. Dovolává se většinově sdíleného smyslu pro spravedlnost. Jde o jakousi zkoušku každé demokratické a spravedlivé společnosti, kdy vládou většina dbá zachování práv menšin.

Co se týče vymezení samotné občanské neposlušnosti, John Rawls podává značně zúženou definici. Jak již lze vyčíst mezi řádky výše, musí jít v první řadě o veřejný protest. Prvek veřejnosti je faktorem, který odlišuje občanskou neposlušnost od toho, co Rawls nazývá odepřením poslušnosti z důvodů svědomí. U druhého nedochází k iniciaci změny, k dialogu. Jedinec učiní zadost svému svědomí již „pouhým“ neuposlechnutím normy, jež se přičí jeho morálním zásadám. Primárním cílem není nastolení spravedlnosti a odstranění nespravedlivého, a tím pádem nežádoucího, stavu.

Veřejný protest v Rawlsově pojetí, který má vyvolat dialog, a nikoli odpovídající represí, musí být z povahy věci nenásilný. V momentě, kdy by došlo k užití násilí vůči jinému jedinci, občanská neposlušnost jednak ztrácí svůj apelativní charakter a stává se spíše hrozbou, a dále by tím dle názoru autorky práce došlo též k popření její samotné podstaty tak, jak ji popisuje J. Rawls. Jestliže má být totiž občanská neposlušnost v tomto pojetí jakýmsi „hlídacím psem“ demokracie, výzvou k nastolení spravedlnosti, není možné, aby jejím prostřednictvím byla narušena právě fundamentální zásada každé demokratické společnosti – trefně vyjádřená známým citátem Johna Locka: „*Svoboda tvé pěsti končí na špičce mého nosu.*“ Zároveň však i J. Rawls uznává možnost užití násilného odporu v případě, kdy se apel míjí účinkem. V takovém případě však

vyvstává na mysl otázka, kde přesně je ta hranice, kdy se zájem na spravedlivém uspořádání společnosti stane tak zásadním, že převáží nad zájmem na nedotknutelnosti osobní integrity jiného člověka, a násilný odpor se tak stane ospravedlnitelným. Na tuto otázku není možno v teoretické rovině nalézt jednoznačnou odpověď, pokud k takovému případu dojde, je třeba přistoupit k posouzení situace *ad hoc* a ani v takovém případě není pochyb o tom, že půjde o úkol nelehký. V každém případě lze dovést, že násilný odpor nesmí být primárním cílem, což bude faktor, který takovou občanskou neposlušnost odliší od militantních akcí, kde dochází k organizovanému násilnému odporu.

K takové občanské neposlušnosti bude docházet v rovnostářské společnosti, kde lid má svrchovanou moc a existuje zde jistá, všeobecně akceptovaná, představa spravedlnosti. Pokud státní moc odvozená od moci lidu není s touto představou v souladu, lid má právo vyjádřit pomocí občanské neposlušnosti svůj nesouhlas. Tento uvědomělý nesouhlas má podobu veřejného, nenásilného protestu, který je za hranicí, jinak respektovaného, konstitučního systému. Za cíl si klade nápravu nespravedlnosti v podobě nespravedlivých zákonů nebo vládní politiky.

Rawlsovo pojetí je možno shrnout do několika bodů: vědomé porušení práva, absence násilí, veřejnost a transparentnost takového jednání, apel na všeobecný smysl pro spravedlnost, na němž je založen politický řád společnosti a ochota přijmout právní důsledky v podobě případného trestu. *De facto* tedy půjde o pokojné protesty, dovolávající se spravedlivého výkladu práva.

2.2. „Test case“ Ronalda Dworkina

„Společnost „nemůže přežít“, toleruje-li veškerou neposlušnost; z toho však neplyne, a neexistují o tom ani žádné důkazy, že se zhroutí, toleruje-li některou.“⁸

Amerického profesora a právního filosofa Ronalda Mylese Dworkina lze, stejně tak jako Johna Rawlse, bezpochyby zařadit jako příkladného reprezentanta

⁸ Dworkin, Ronald. Když se práva berou vážně. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2001. Oikúmené. ISBN 80-7298-022-x, str. 259 - 260

liberálního směru. Dle Dworkina je v liberální demokracii, jež je založena na úctě k individuálním právům občanů, nepřipustné, aby stát na jedné straně tato individuální práva garantoval, a na straně druhé tvrdil, že občané nikdy nemají právo jeho zákony porušit. Stejně tak, jako nepřipouští možnost, aby stát občanům tato práva popřel, byť pod záminkou zachování obecného dobra.

Principiálně se vyhrazuje proti přílišné tvrdosti právního systému v podobě ohlasů po bezpodmínečném stíhání každého porušení zákona v zájmu rovné aplikace práva. Poukazuje na diskreci státních zástupců, na jejichž uvážení je, zda význam potřeby stíhat chování porušující zákon převažuje nad jiným pádným důvodem, proč takové chování nestíhat; *„přinejmenším prima facie však existují určité pádné důvody, aby ti, kdo pro konflikt se svým svědomím porušují zákony o povinné vojenské službě, stíhání nebyli. Jedním je evidentní skutečnost, že jsou ke svému jednání vedeni lepšími motivy, než jaké mají ti, kdo porušují zákon z chamtivosti nebo touhy podvrátit stát. Má-li se k motivaci přihlížet při rozlišování mezi zloději, proč k ní nepřihlédnout při rozlišování mezi těmi, kdo porušují zákon o odvodech? Další důvod je praktický: naše společnost utrpí, bude-li trestat skupinu, k níž patří – a v případě skupiny tvořené odmítači povolávacích rozkazů tomu tak je – někteří z jejich nejloajálnějších a nejposlušnějších občanů. Jestliže se takoví lidé posílají do vězení, zvyšuje to jejich odcizení společnosti, a společnosti to pak odcizuje mnohé jim podobné, které odrazuje pohružka.“*⁹

Z výše citovaného lze vyvodit několik závěrů. Zaprvé, motiv vedoucí jedince k porušení zákona je významným prvkem. Slouží jak k rozlišení závažnosti kriminálních činů (a tím posouzení nutnosti jejich stíhání) mezi sebou navzájem, tak zejména k diferenciaci mezi porušením zákona z důvodu vlastního individuálního prospěchu a porušením zákona z jiných – „ušlechtilejších“ důvodů, jako jsou osobní morální důvody a svědomí. Zde je zajímavé sledovat, jak se prolíná pozitivní právo s morálkou. Dworkin na příkladu porušování zákona o odvodech argumentuje mimo jiné tím, že by bylo nespravedlivé a diskriminující, pokud by jedné skupině občanů mělo být umožněno odepřít vojenskou službu z náboženských důvodů, a na straně druhé by druhá skupina

⁹ Ibid, str. 260

občanů měla být postihována za odepření vojenské služby z důvodů morálních a vlastního svědomí. Dworkin tedy neklade dělicí čáru mezi právo a morálku, autorka této práce zastává názor, že to rovněž neznamená, že by morálka měla mít nad právem navrch. Naopak. Právo by mělo s morálkou kooperovat. Mělo by vycházet z práv jedinců, být vystavěno na jasných, spravedlivých a morálně ospravedlnitelných principech, a v jejich světle by mělo být také vykládáno.

Zadruhé, občanská společnost reaguje odlišně na potrestání „prostých kriminálních“, kteří porušili zákon z prospěchářských důvodů, a na potrestání jedinců, kteří porušili zákon buď proto, že jim svědomí nedovolilo mu dostat, anebo jednoduše proto, že ho považovali za neplatný. A jak uvádí sám Dworkin, *„pochybný zákon není v případech občanské neposlušnosti ničím zvláštním nebo exotickým. Naopak. Přinejmenším ve Spojených státech může být téměř každý zákon, který významný počet lidí bude v pokušení nedodržovat, pochybný – ne-li jasně neplatný – i z ústavních důvodů.“*¹⁰ Otázkou však je, co zde bylo dříve a nutno poznamenat, že Dworkin situaci ilustruje na konkrétním příkladu odpíračů povinné vojenské služby v době války ve Vietnamu. Dle jeho úvahy je zde nejdříve zákon, který je dle ústavy podroben konfrontaci s každodenní politickou morálkou. Dworkin pokračuje: *„Podle ústavy je v otázce platnosti relevantní naše každodenní politická morálka; každý zákon, který zdánlivě z této morálky slevuje, klade ústavní otázky, a slevuje-li z ní vážně, jsou i vážné pochyby o jeho ústavnosti.“*¹¹ Dworkin tím má na mysli základní hodnoty, na nichž ústava stojí. Tedy pokud zákon nectí např. princip nediskriminace, princip proporcionality, kdy by měl stát pečlivě zvážit, zda jeho zájem na vedení válečného konfliktu je natolik markantní, aby ospravedlnil nucení svých občanů k riskování svých životů, zákon by měl dále ctít i dodržení řádného rozhodovacího procesu, kdy nesmí dojít k obcházení zodpovědných orgánů a ohýbání práva, dále Dworkin argumentuje tím, že válečné akce, jichž se stát dopustil, jsou v právním rozporu i s mezinárodními smlouvami a dohodami, kterých se USA účastní a které jsou součástí národního práva.

Zatřetí, což souvisí s předchozím bodem, klade se zde důraz na stát, resp. státního zástupce a soudy a na jejich uvážení, kdy je třeba poměřovat jednak

¹⁰ Ibid, str. 261

¹¹ Ibid

zájem státu na stíhání porušení zákona, povinnost státního zástupce dostát principu oportunity a nestíhat „přes míru“ a potenciální újmu, která by hrozila společnosti, pokud by občansky neposlušní nebyli stíháni a potrestáni vůbec. Poslední otázka nabývá na intenzitě zejména, pokud svými činy zasáhli do subjektivních práv jiných občanů.

V kontextu výše uvedeného lze na případy občanské neposlušnosti ve Dworkinově podání pohlížet jako na testovací případy, tedy „*test cases*“, kdy se v soudním sporu poměřují soupeřící hodnoty a rozdílné náhledy na věc, a tak dochází ke zjištění, do jaké míry byl porušený zákon spravedlivý a do jaké míry zde došlo k porušení (ústavně) zaručených práv.

V anglo-americkém systému práva tak vzniká precedent, jakožto pramen práva a prvek dotvářející *common law*. Bylo by ovšem zcestné předpokládat, že tímto aktem jsou mantinely občanské neposlušnosti nezměnitelně vytyčeny. Dworkin výstižně popisuje chod státních institucí jako dynamickou činnost. Činnost, která se vyvíjí v souladu s tím, jak v čase reflektuje aktuální stav společnosti v rámci již daných, neměnných liberálních principů. Není tak neobvyklé, že v praxi v takovém důsledku může docházet k tzv. *overruling*¹², a tím i nové interpretaci rozsahu konkrétních práv a povinností jedince.

Zajímavá je též úvaha, jak se má zachovat občansky neposlušný jedinec, pokud nesouhlasí s rozhodnutím soudu a je přesvědčen, že toto rozhodnutí je nesprávné? Autorka práce se ztotožňuje s Dworkinem, který jednak nepopírá, že rozhodnutí soudu je nutno obecně respektovat, avšak na druhou stranu, pokud takové rozhodnutí zasahuje do základních osobních a politických práv jedince a lze-li mít za to, že soud pochybil, je zcela společensky legitimní, pokud občan takové rozhodnutí odmítne uznat jako konečné.

*„Chci se ptát, jak má jako občan správně postupovat, co tedy – jinak řečeno – bychom považovali za „hraní hry“? Je to otázka zásadní, jelikož nemůže být neslušné ho netrestat, jedná-li tak, jak by podle svého názoru jednat měl.“*¹³

Autorka práce by však ráda poznamenala, že tomu nelze rozumět tak, že takový jedinec bude vždy a za všech okolností automaticky beztrestný. Autority

¹² Z angl., volně lze přeložit jako změna rozhodnutí, zpravidla soudem vyšší instance.

¹³ Ibid, str. 264

by v takovém případě pozbyly jakékoli pravomoci vynutit právem uložené povinnosti a právo by tak představovalo pouze prázdný rámeček formálních požadavků *de facto* paralyzovaného státu.

Občanskou neposlušnost v Dworkinově pojetí lze tedy shrnout tak, že jde nepochybně o součást, ne-li nezbytný doplněk liberálního modelu demokracie, nastupující ve fázi, kdy zákonné možnosti nápravy nespravedlivého zákona z různých důvodů selhávají či snad nejsou k dispozici vůbec. Uvědomělým porušením práva, které považuje za nespravedlivé či dokonce neplatné, tak občansky neposlušný jedinec „testuje“ rámeček ústavně garantovaných základních, ale i dalších, například politických, práv. Prakticky tak dochází k soudnímu dotváření práva na základě konkrétních skutkových okolností jednotlivých případů. K proporcionalitě vyvažování soupeřících dotčených hodnot, kdy *„stát má zvláštní odpovědnost vůči těm, kdo jednají na základě rozumově zdůvodněného úsudku, že nějaký zákon je neplatný. Měl by jim vyhovět, pokud to jen lze, lze-li to sladit s jinými politikami.“*¹⁴

2.3. Republikánské pojetí Hannah Arendtové

Další pohled na problematiku přináší americká profesorka německo-židovského původu Hannah Arendtová ve své eseji *Občanská neposlušnost*¹⁵, vzniknuvší na přelomu šedesátých a sedmdesátých let minulého století, v reakci na široce rostoucí celosvětový fenomén odpírání poslušnosti autoritám, což bylo trefně glosováno citátem *„práva očividně pozbyla své moci“*¹⁶. Kromě náboženských autorit¹⁷, tím byly myšleny zejména ty světské - konstituované vlády a zaběhnuté právní systémy. Spojené státy americké se touto dobou opět nacházely v jednom z bouřlivých období svých dějin. Po historicky starších událostech jako např. válka s Mexikem, Americká občanská válka, zrušení otroctví, zaznamenaly USA v polovině dvacátého století masivní nárůst hnutí za

¹⁴ Ibid, str. 272

¹⁵ Z angl. *Civil disobedience*, Arendt, Hannah. *Civil Disobedience in Crises of the Republic*, 1. vydání, New York u.a: Harcourt Brace Jovanovich, 1972. ISBN 01-562-3200-6

¹⁶ Z angl. *„the laws seem to have lost their power“* Ibid, str. 69

¹⁷ Arendtová poukazuje na masivní nárůst jedinců, kteří se oficiálně zřikají jakéhokoli náboženství a prohlašují se za ateisty.

občanská práva, spojené zejména s protesty proti probíhající válce ve Vietnamu a nadále trvající rasové segregaci.

K zamyšlení nad problematikou ustupující autority zákona přivedla Arendtovou účast na symposiu s názvem „*Je právo mrtvé?*“¹⁸, pořádaném roku 1970 newyorskou advokátní komorou. Zabývala se příčinami nárůstu kriminality, poklesu důvěry vůči státním institucím a zejména občanskou neposlušností jako možným způsobem, jak docílit požadovaných změn v právním systému.

„*Dobrý člověk může být dobrým občanem pouze v dobrém státě.*“¹⁹

Na rozdíl od Rawlse, který občanskou neposlušnost chápe jako výsledek konfliktu povinností jedince dodržovat zákony a zároveň se nepropůjčit ničemu „zlému“, a tím dostát všeobecné představě spravedlnosti, Arendtová definuje občanskou neposlušnost jako kolektivní záležitost. Ta ve společnosti nachází své místo ve chvíli, kdy je početná skupina občanů přesvědčena o tom, že ve společnosti je třeba nutné změny a standardní cesty, jak jí docílit, selhávají. Platí to rovněž i naopak – pokud občané nesouhlasí se změnou a jejich cílem je naplnění palčivé potřeby zachovat dosavadní *status quo* – ať už se jedná o ústavně zaručená občanská práva anebo kupříkladu o spravedlivý poměr mezi mocí zákonodárnou a výkonnou.

Arendtová důrazně odlišuje akty občanské neposlušnosti od ostatních forem porušování zákona – přes radikální a revoluční hnutí až po kriminální chování *per se*, které může být hrozbou nejen pro politický systém, ale také pro společnost jako takovou. Nárůst kriminálního chování je nepřímo úměrný poklesu policejní autority. Takový subjekt jedná v zájmu svého vlastního, osobního prospěchu a není nijak motivován svůj čin provést veřejně, ba naopak. Nemá zapotřebí souhlasu ostatních. Na druhé straně nárůst občansky neposlušného chování je nepřímo úměrný poklesu autority zákona. Je jeho důsledkem, nikoli příčinou. Občansky neposlušný nejedná utilitaristicky - ve svém vlastním zájmu, ale v zájmu skupiny, s níž sdílí svůj názor na potřebu změny dosavadního právního stavu. Jednají jako „*dobří občané*“, nikoli jako

¹⁸ Z angl. „*Is the law dead?*“ Ibid, str. 51

¹⁹ Z angl. „*[T]he good man could be a good citizen only in a good state.*“ Ibid, str. 62

„dobří lidé“. Z podstaty věci – tak, aby bylo dosaženo sledovaného účelu - je třeba jednat veřejně, v tom se Rawls s Arendtovou shodují. Občansky neposlušní se veřejně vymezují vůči právní normě, se kterou nesouhlasí, staví se do opozice a takřikajíc berou právo do svých rukou.

Jako praktický příklad zde poslouží počátek šedesátých let ve Spojených státech amerických a hnutí za občanská práva a svobody Afroameričanů, jehož hlavní postavou byl Martin Luther King. I po několik dekád od zrušení otroctví černí obyvatelé stále neměli stejná práva jako všichni ostatní a na veřejnosti byla všudypřítomná rasová segregace. Asi nejslavnějším případem je bojkot autobusové dopravy v Montgomery, kdy podle tehdejších zákonů měli černí obyvatelé určena místa k sezení v zadní části autobusu, a pokud seděli jinde, museli uvolnit místo bílým občanům. Odsouzení černošské občanky, která tohoto příkazu neuposlechla, za spáchání trestného činu, spustilo vlnu občanské neposlušnosti v podobě bojkotu autobusové dopravy. Dnes, o šedesát let později, nelze mít pochybnosti o ospravedlnitelnosti takového jednání a jeho pohnutek, nicméně bude zde zajímavé se nad nimi pozastavit. U Arendtové nejde o individuální svědomí jako u Thoreaua²⁰, ani primárně o nápravu nespravedlnosti jako u Rawlse – pohnutkou k občanské neposlušnosti v jejím pojetí je konsenzus určité menšinové skupiny, která má potřebu vyhradit se vůči vládě většiny a zajistit tak dodržování základních občanských práv a demokratických principů, na kterých je vystavěna moderní liberální společnost. „Podstata tkví v tom, že máme co do činění s organizovanými menšinami, které jsou důležité nikoli svým počtem, ale kvalitou svých názorů a nelze je proto bez dalšího ignorovat.“²¹

Disent menšiny, respektive střet názorů různých skupin občanů, tak není pouze tolerovaný, je na něj naopak třeba nahlížet jako na vítaný a žádaný předpoklad zdravého fungování společnosti.

Nutno však podotknout, že takový pohled na akty občanské neposlušnosti může být ve společnosti většinově sdílen, a jako společnosti prospěšný také

²⁰ Arendtová důsledně odlišuje *conscience* – svědomí a *consciousness* – uvědomění.

²¹ Z angl. „*The point, at any rate, is that we are dealing here with organised minorities that are too important, not merely in numbers, but in quality of opinion, to be safely disregarded.*“ ARENDT, Hannah. *Civil Disobedience in Crises of the republic*, 1. vydání, New York u.a.: Harcourt Brace Jovanovich, 1972. ISBN 01-562-3200-6, str. 76

náležitě doceněn, teprve zpětně. Kupříkladu v době, kdy byl politicky aktivní Martin Luther King, musel čelit nejen silným tlakům stoupenců dosavadního stavu, ale i útokům na jeho osobu a majetek. Rovněž vláda tento pohled na věc nesdílela a věc vyústila v jeho zatčení.

Pro úplnost autorka práce uvádí, že ani soudy v podobných případech nemusí být zárukou spravedlnosti ve smyslu přirozeného práva a spravedlivého výkladu zákonů, tak jak tomu kupříkladu bylo v hojně citovaném a kontroverzním judikátu ve věci *Dred Scott v. Sandford*. Americký Nejvyšší soud zde vyložil americkou ústavu v tom smyslu, že Afroameričané nejsou a nemohou být občany ve smyslu americké ústavy a nepožívají tak ochrany její a ani federálních soudů.²²

Jako poslední znak občanské neposlušnosti Arendtová uvádí, shodně jako Rawls, požadavek nenásilnosti, protože jedině tehdy může být jako taková ospravedlnitelná a odlišitelná od jiných protizákonných počinání.²³ Cíle občanské neposlušnosti, byť prosazované nenásilnou cestou, však nemusí být nutně méně závažnějšího charakteru než požadavky revoluční. Prvkem, který však občanskou neposlušnost dle Arendtové odlišuje od revolučního počinání, je akceptování, a nikoli popírání dosavadní uznávané autority a zavedeného právního systému.²⁴ Zároveň však uvádí, že tento znak stěží ob stojí při konfrontaci s některými reálnými případy z historie a jako příklad uvádí M. Gándhího a jeho boje za indickou nezávislost na Spojeném království. Jako další příklad mohou posloužit akty občanské neposlušnosti v komunistickém Československu v době následující po normalizaci od Charty 77 až po Sametovou revoluci v roce 1989. Autorka diplomové práce se však s tímto zevšeobecnujícím pohledem na věc nikoli zcela ztotožňuje, protože Arendtová zjevně nerozlišuje mezi občanskou neposlušností v legitimně konstituované demokracii a mezi občanskou neposlušností v autoritativním režimu, což je bezpochyby případ všech výše uvedených.

²² Finkelman Paul, *Scott V. Sandford: The Court's Most Dreadful Case and How It Changed History*, 82 *Chi.-Kent. L. Rev.* 3 (2007). Dostupné na: <http://scholarship.kentlaw.iit.edu/cklawreview/vol82/iss1/2http://scholarship.kentlaw.iit.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3570&context=cklawreview>

²³ Arendt, Hannah. *Civil Disobedience in Crises of the republic*. [1st ed.]. New York u.a.: Harcourt Brace Jovanovich, 1972. ISBN 01-562-3200-6, str. 76

²⁴ *Ibid*, str. 77

S čím se však autorka této práce s Arendtovou shoduje, je fakt, že jednání odírající autoritu dosavadnímu politickému režimu *de facto* revolučním jednáním je. Z podstaty věci však v autoritářském režimu není, a ani nemůže být prostor pro občanskou neposlušnost tak, jak ji v demokratické společnosti definuje liberál Rawls. Každé občansky neposlušné konání v nedemokratickém režimu tak bude, dle názoru autorky diplomové práce, vykazovat znaky rovněž i konání revolučního, ve chvíli, kdy takový režim *a priori* netoleruje jakoukoli politickou opozici.

3. Definice a pojmové znaky občanské neposlušnosti

Z textu výše je zřejmé, že pojem občanské neposlušnosti není snadné pevně uchopit a jednoznačně vymezit. Pokouší se o to filosofie nejen právní, ale též i morální a politická. Protože občanská neposlušnost z logiky věci nemůže být pozitivně-právním institutem (nešlo by tak již o „neposlušnost“, tedy o neuposlechnutí zákona²⁵), můžeme na ni nahlížet jako na materiální korektiv zákona.

Na problematiku je možno též nahlédnout jako na postižení určitého napětí v každém jedinci, jak uvádí Rawls, jde o výsledek konfliktu povinností. Toto rovněž výstižně popisuje docent Jan Kysela ve své knize *Právo na odpor a občanskou neposlušnost*, kde uvádí, že jde o „[n]apětí mezi tím, co je, tím, co by mělo být dle autority státu či vlády (ve smyslu „government“), a tím, co by mělo být podle jiné autority (interpretace slova Božího, řádu přirozených práv, demokratického řádu přirozených práv a svobod, svědomí atd.).“²⁶

V Blackově právnickém slovníku, který poprvé vyšel r. 1891, se setkáme se stručnou definicí, a to že „jde o formu porušování práva, která má demonstrovat nespravedlnost a neadekvátnost určitého konkrétního zákona.

²⁵ Nejedná se pouze o zákon, *de facto* může jít i o nespravedlivý akt moci výkonné v podobě správního aktu či nespravedlivý akt moci soudní v podobě soudního rozhodnutí.

²⁶ Kysela, Jan. *Právo na odpor a občanskou neposlušnost*. Vyd. 1., Brno: Doplněk, 2001, 120 s. ISBN 80-723-9078-3, str. 10

K tomuto porušování práva dochází záměrně s cílem upozornit a soustředit pozornost na daný zákon, který je předmětem nevole. ²⁷

Pro vnímání a vymezení obsahu pojmu občanské neposlušnosti v novodobé historii mohou posloužit právě protestní hnutí proti rasové segregaci a diskriminaci probíhající od poloviny 50. let ve Spojených státech, a na ně do určité míry navazující odpor proti válce ve Vietnamu. Zde již, oproti Thoreauovi, který jednal na základě osobních morálních principů, byl navíc přítomen jeden velice důležitý prvek, a to veřejná proklamace požadovaných cílů a ideálů. Apel. Úsilí iniciovat změnu. Reformovat uspořádání společnosti a prosadit konkrétní změny v souladu se základními etickými hodnotami humanity.

Od těchto příkladů se pak odvíjely pokusy o obecnou definici a vymezení znaků občanské neposlušnosti, jak již bylo uvedeno dříve na několika příkladech. V následujících řádcích budou představeny jednotlivé pojmové znaky občanské neposlušnosti tak, jak ji pojímá autorka této práce. Vycházet při tom bude jednak z výše uvedeného a rovněž i z dalších pramenů.

3.1. Odlišení občanské neposlušnosti od jiných forem porušení práva

Nabízí se otázka, čím se občanská neposlušnost v principu liší od veřejných nepokojů, nezákonného shromažďování, občanských nepokojů atd.?

Je to právě pohnutka, ryze subjektivní kritérium. Nespokojenost nejen se zákonem, který je sám o sobě nespravedlivý, ale může jít i o protest vůči konkrétní politice státu nebo k tlaku ve prospěch politických reforem a vůle k vyvolání diskuze k nápravě takového stavu.

Pokud máme občanskou neposlušnost srovnat s právem na odpor, od něj se liší především tím, že právo na odpor je pozitivně-právní institut, je starší než občanská neposlušnost a má odlišný předmět. Výkonem práva na odpor se rozumí odvracení *útoku* směřujícího proti základům demokratického právního řádu státu, který je založen na respektu k lidským právům.

V našem právním řádu je právo na odpor zakotveno v článku 23 Listiny základních práv a svobod; „*Občané mají právo postavit se na odpor proti*

²⁷ Black, Henry Campbell, Joseph R Nolan a Jacqueline M Nolan-Haley. Blackův právní slovník. 6. vyd., Praha: Victoria Publishing, 1993, 2 sv. ISBN 80-856-0523-6.

*každému, kdo by odstraňoval demokratický řád lidských práv a základních svobod, založený Listinou, jestliže činnost ústavních orgánů a účinné použití zákonných prostředků jsou znemožněny*²⁸. Tedy pokud jsou splněny veškeré podmínky přípustnosti práva na odpor, jedná se o výkon ústavně zakotveného práva, náležejícího každému občanu.

3.2. Subjekt občanské neposlušnosti

Co činí prostou neposlušnost občanskou neposlušností? Je občanskou neposlušností každá neposlušnost spáchaná občanem? Jak nahlížet na neposlušnost spáchanou obyvatelem státu, který není zároveň jeho občanem?

Občanství je relativně trvalý právní svazek (vztah) občana – fyzické osoby a státu – veřejnoprávní korporace²⁹. Občané tvoří personální složku moderního státu, bez níž by tento stát nemohl existovat. Na základě tohoto právního vztahu vznikají oběma stranám vzájemná práva a povinnosti. Uzavírají mezi sebou společenskou smlouvu.

Stát na jedné straně garantuje svému občanovi státoobčanská práva, jež bývají zpravidla zakotvena v ústavách jednotlivých států. Patří mezi ně především základní lidská práva a svobody, dále práva politická, ústavní práva, atd.

Na straně druhé je občan vůči státu vázán recipročními povinnostmi, jež bývají zpravidla rovněž zakotveny v ústavách jednotlivých států. Především jde o povinnost řídit se platnými a účinnými právními předpisy, což je ostatně uvedeno již v samotné preambuli Ústavy České republiky³⁰; „*My, občané České republiky [...], odhodláni budovat, chránit a rozvíjet Českou republiku v duchu*

²⁸ Usnesení předsednictva České národní rady ze dne 16. prosince 1992 o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky. Ústavní zákon č. 2/1993 Sb. ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb.

²⁹ Pozn. autorky práce – nemusí jít pouze o stát, neb tento není jedinou veřejnoprávní korporací, může se jednat například i o obec či kraj. Stát je však originárním nositelem veřejné moci, od něhož veškeré další veřejnoprávní korporace svou moc odvozují. Proto je zde pojem „stát“ užit v širokém významu, zahrnujícím i ostatní subjekty, které vůči občanovi mohou vystupovat v autoritativní pozici jakožto orgány moci ať již moci zákonodárné, výkonné či soudní.

³⁰ Ústavní zákon ze dne 16. prosince 1992 č. 1/1993 Sb. ve znění ústavního zákona č. 347/1997 Sb., 300/2000 Sb., 448/2001 Sb., 395/2001 Sb., 515/2002 Sb., 319/2009 Sb., 71/2012 Sb. a 98/2013 Sb. Dostupné na: <http://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html>

nedotknutelných hodnot lidské důstojnosti a svobody jako vlast rovnoprávných, svobodných občanů, kteří jsou si vědomi svých povinností vůči druhým a zodpovědnosti vůči celku ,jako svobodný a demokratický stát, založený na úctě k lidským právům a na zásadách občanské společnosti, jako součást rodiny evropských a světových demokracií, odhodláni společně střežit a rozvíjet zděděné přírodní a kulturní, hmotné a duchovní bohatství, odhodláni řídit se všemi osvědčenými principy právního státu, prostřednictvím svých svobodně zvolených zástupců přijímáme tuto Ústavu České republiky“

Kromě občanů však stát obývají i osoby, jež nejsou jeho občany. Mohou to být buď občané jiného státu nebo *apatridé*, tedy osoby bez státní příslušnosti. Práva a povinnosti těchto osob jsou zpravidla určena právem státu, na jehož území pobývají, nicméně některá z takových práv a povinností jsou přiznána výlučně občanům (u nás např. právo volit a být volen, přístup k některým úřadům a kupříkladu i aktuálně nevykonávaná branná povinnost). Občané jsou tak vůči státu v pevnějším právním svazku než obyvatelé státu. Dle autorky této práce to však neznamená, že obyvatelé státu bez občanské příslušnosti automaticky nemohou být subjektem občanské neposlušnosti. Otázkou pouze zůstává, do jaké míry jím mohou být. Určující pro míru způsobilosti obyvatel státu být subjektem občanské neposlušnosti pak bude rozsah jejich práv a povinností vůči státu, na jehož území pobývají. Avšak český právní řád garantuje řadu základních lidských práv nikoli pouze občanům státu, ale i ostatním osobám, nacházejícím se na jeho území. Zpravidla to vyjadřuje text zákona výrazem „*kdo*“, „*každý*“.³¹

3.3. Objekt občanské neposlušnosti

Samotný akt občanské neposlušnosti je protest, který musí být namířen vůči konkrétnímu objektu. Odpověď na otázku, co je takovým objektem občanské neposlušnosti, tedy proti čemu může být občanská neposlušnost namířena, lze velmi stručně shrnout třemi slovy: nespravedlnost veřejné moci.

³¹ Např. čl. 7. odst. 2 Listiny základních práv a svobod: „*Nikdo nesmí být mučen ani podroben krutému, nelidskému nebo ponižujícímu zacházení nebo trestu.*“, či čl. 16 odst. 1 tamtéž: „*Každý má právo svobodně projevovat své náboženství nebo víru buď sám nebo společně s jinými, soukromě nebo veřejně, bohoslužbou, vyučováním, náboženskými úkony nebo zachováváním obřadu.*“

Ať již se jedná o nespravedlivý akt moci zákonodárné ve formě zákona, nespravedlivý akt moci výkonné ve formě správního aktu či snad dokonce o nespravedlivý akt moci soudní ve formě soudního rozhodnutí.

Narážíme zde na několik skutečností. Platné a účinné pozitivní právo ve formě právních předpisů, které splnily veškeré formální požadavky na jejich přijetí, ještě samo o sobě negarantuje spravedlnost ani legitimitu těchto předpisů. Takový zákon může být v rozporu s demokratickými principy, na kterých stojí celý právní řád, s principy, na nichž je vybudována ústava, se základními lidskými právy a svobodami, může diskriminovat menšiny, může být v rozporu kupříkladu i s právem evropským či mezinárodním.

Není rovněž možné, aby byla pozitivním právem upravena každá prakticky možná životní situace. Vzniká tu tak prostor pro dotváření práva jeho aplikací v praxi. Může tak dojít k situaci, kdy je jinak spravedlivý zákon aplikován orgánem moci veřejné šikanózně či v rozporu s přirozeno-právními zásadami atd.

Bez debat však zůstává fakt, že jako akt občanské neposlušnosti nelze kvalifikovat jakékoli veřejné porušení práva, pokud takové postrádá prvek protestu, namířeného proti konkrétnímu objektu.

3.4. Porušení zákona

Samotným aktem občanské neposlušnosti musí být porušen zákon. Zákonný protest, ať již sebevíce apelující, rozsáhlý či neuvážený, není občanskou neposlušností. Dokud není porušen zákon, o občanskou neposlušnost nepůjde – občansky neposlušný může buď úmyslně učinit něco, co zákon zakazuje či úmyslně neučinit něco, co zákon přikazuje (typicky u případů odpíračů povinné vojenské služby a jejich nenastoupení do služby).

K porušení zákona tak může dojít formou jak *komisivní* (konáním), tak i *omisivní* (nekonáním, úmyslným opomenutím).

3.5. Požadavek veřejnosti

Požadavek veřejnosti je v literatuře, věnující se občanské neposlušnosti, nahlížen rozdílně. H. D. Thoreau svůj akt občanské neposlušnosti, jež byl

motivován svědomím a jeho cílem bylo „*nepropůjčit se ničemu zlému*“³² a nikoli touha prosadit určitý politický program. Učinil zadost svým morálním kvalitám pouhým nesplněním státem uložené povinnosti platit daně. Nepodporoval tak svými penězi státní politiku, se kterou se z hloubi svého morálního přesvědčení nedokázal ztotožnit. I přesto však svůj nesouhlas se státní politikou komunikoval veřejnosti ve svém proslovu před lyceem v Concordu.

Nedostatek prvku veřejnosti sám o sobě ještě nemusí znamenat neúspěch aktu občanské neposlušnosti a lze uspět i bez tendence vyvolat otevřený konflikt se státní mocí. Je však třeba brát na zřetel, že H. D. Thoreau byl nesmírně čestný člověk, muž činu, který kladl velký důraz na osobní svědomí a v tomto světle na občanskou neposlušnost i nahlížel. „*Cožpak z poraněného svědomí také neteče krev? Krev, která odplaví odvahu a lidskou nesmrtelnost.*“³³ „*Když se tisíc mužů rozhodne v tomto roce nezaplatit daň, nebude to násilné a krvavé opatření, kterým by bylo tuto daň zaplatit a umožnit tak Státu páchat násilí a prolévat krev.*“³⁴ Nelze tedy vyloučit, že pokud svědomí dovede více jednotlivců ke stejnému závěru, kýžený efekt může být stejný, jako v případě stejného protestního činu, navíc veřejně adresovaného autoritám.

Niméně zejména dnes v 21. století, nelze vyloučit možnost následné, původně nezamýšlené medializace. A zprvu pasivní rezistence tak může být impulsem pro zformování iniciativy pro změnu společenského systému. „*Protože nezáleží na tom, jak nevýznamným se zdá být počátek: co je jednou řádně vykonáno, je vykonáno na věky.*“³⁵

Jako další argument pro možné a v některých případech dokonce i nutné vynechání prvku veřejnosti, nechť svědčí skutečnost, že pokud by určité jednání bylo provedeno veřejně, celý akt občanské neposlušnosti by tím byl odsouzen k nechtěnému neúspěchu. Ve světle nynějších událostí si představme nikoli nereálný případ, kdy se občan pokusí pomoci jinému občanovi, jehož život je v jeho domovském státě v ohrožení, ilegálně opustit svou zemi a uprchnout do

³² Thoreau, Henry David. *Občanská neposlušnost v Občanská neposlušnost a jiné eseje*. Poprad: Christiania, 1994, 85 s. ISBN 80-967-3010-X, str. 28

³³ *Ibid*, str. 30 - 31

³⁴ *Ibid*, str. 30

³⁵ *Ibid*, str. 29

zahraničí. Pokud by takové jednání bylo provedeno veřejně, bezpochyby by bylo již předem odsouzeno k zániku.

Naopak J. Rawls ve své *Teorii spravedlnosti* důsledně rozlišuje mezi odepřením poslušnosti z důvodů svědomí a občanskou neposlušností ve formě veřejného, demonstrativního protestu, který přesahuje hranice osobní, neveřejné revolty. Takový apel na smysl veřejnosti pro spravedlnost má pak dle Rawlse opodstatnění zejména u politicky motivovaných případů občanské neposlušnosti, kterými se má poukázat na páchané bezprávi a docílit změny politického uspořádání společnosti.

Veřejnost protestního aktu občanské neposlušnosti je tedy velmi žádaná, teoreticky každý akt občanské neposlušnosti v demokracii, prostřednictvím něhož občan poukazuje na nedostatky, by měl být z principu veřejný. Autorka práce se rovněž přiklání k tomuto závěru, jelikož občanská neposlušnost je akt, který má být motivován nesobeckými důvody, který míří na nápravu systému. Toho lze bez komunikování této tendence navenek provést jen stěží.

Na stranu druhou, jak bylo výše uvedeno, lze se setkat i s případy, zejména v nedemokratických režimech, kde nejsou dodržována lidská práva, kdy veřejný akt veřejné neposlušnosti nebude proveditelný. Avšak jak bylo nastíněno dříve, občanská neposlušnost v nedemokratických státech má odlišný charakter.

3.6. Požadavek nenásilnosti

Požadavek na nenásilnost aktu občanské neposlušnosti je dalším, hojně diskutovaným pojmovým znakem. Nenásilnost je nepochybně spojována s nejnámějššími a nejmocnějšími akty občanské neposlušnosti, jako například, již zmiňované, Gándhího hnutí *Satjagraha*³⁶. Avšak názory autorů věnujících se občanské neposlušnosti na to, zda požadavek nenásilnosti patří mezi její pojmové znaky, se různí, zejména proto, že neexistuje shoda ve vymezení samotného pojmu *násilí*.

Co je to vlastně násilí? Jaké mohou být jeho důsledky? Způsobení újmy výhradně na osobní integritě člověka nebo lze za projev násilí považovat

³⁶ Ze sanskrtu: *satya* – pravda; *agraha* – zdvořilé, avšak důsledné setrvání.

i způsobení újmy na majetku či alespoň hrozbu takové újmy? Lze ho spáchat pouze na ostatních či i na sobě?

Násilí bylo definováno Světovou zdravotnickou organizací jako „*záměrné použití nebo hrozba použití fyzické síly proti sobě samému, jiné osobě nebo skupině či společnosti osob, které působí nebo má vysokou pravděpodobnost způsobit zranění, smrt, psychické poškození, strádání nebo újmu*“³⁷

Toto by však, v kontextu výše uvedeného, již ze své definice, redukovalo případy občanské neposlušnosti na veskrze pokojné protesty, kdy je zásah do právní sféry jiného subjektu neakceptovatelný, byť i jako průvodní jev obrany zásadních právních principů a morálních hodnot. Pak by nejen nebylo možné považovat případy občanské neposlušnosti v podobě neplacení daní státu, blokování automobilové dopravy, ale kupříkladu i držení protestních hladovek, za ospravedlnitelné, ale nebylo by možné na ně vůbec pohlížet jako na akty občanské neposlušnosti, protože každý z nich v sobě obsahuje určitou formu újmy způsobené jinému právnímu subjektu. V případě neplacení daní státu jde o zásah do majetkové sféry státu, důsledkem případů blokování automobilové dopravy je zásah do osobní svobody a volného pohybu ostatních jednotlivců, při držení protestní hladovky jedinec *stricto sensu* páchá násilí na sobě sama, které zároveň používá jako nástroj nátlaku na veřejnost, resp. jejím prostřednictvím na zákonodárce. Nutno ovšem poznamenat, že v tomto případě se jedná o extrémně zúžené pojetí pojmu *násilí* a nelze předpokládat, že v tomto smyslu je chápáno i autory věnujícími se občanské neposlušnosti.

Tak například H. A. Bedau, jakožto jeden z novodobých autorů, uvádí prvek nenásilnosti jako definiční znak občanské neposlušnosti a nepřipouští jako akceptovatelnou ani újmu na majetku způsobenou z nedbalosti ani zásah do osobní sféry jiného jednotlivce³⁸. Násilí vůči vlastní osobě však explicitně nevyklučuje.

Méně radikální je Rawls ve svém díle *Teorie spravedlnosti*. Násilí připouští jako možné, byť s výhradami. Jeho užití je přípustné až jako nejzazší

³⁷ Butchart, Alexander a Christopher Mikton. Global status report on violence prevention, 2014, 274 stran, ISBN 92-415-6479-2, str. 2 (překlad převzatý z článku „Násilí“, dostupném na: https://cs.wikipedia.org/wiki/N%C3%A1sil%C3%AD#cite_note-1)

³⁸ Bedau, Hugo Adam. Civil disobedience and personal responsibility for injustice in Civil disobedience in focus. New York: Routledge, 1991, 217 stran. ISBN 0415050553. Str. 51

možnost a zároveň pouze jako vedlejší důsledek protestního aktu, nikoli jeho hlavní záměr; „*Snaží se [občanská neposlušnost] vyhnout každému násilí, zvláště proti lidem [...]. Účast na násilnostech, které mohou způsobit zranění lidem, je neslučitelná s občanskou neposlušností jako určitým druhem apelu. Každé omezení občanských svobod jiných lidí by opravdu spíše vedlo k tomu, že by se nějaké jednání nejevilo jako výraz občanské neposlušnosti. Ovšem někdy, jestliže se apel míjí svým účinkem, může být později užito i násilného odporu. Občanská neposlušnost však vyjadřuje vědomě a hluboce pocíťované přesvědčení; může sice varovat a napomáhat, ale sama nemá být hrozbou.*“³⁹

Oproti tomu muž jménem Brian Smart zastává značně širší vymezení, ve kterém uvádí, že občanská neposlušnost *je protest, který může být rovněž výstrahou adresovanou vládě a veřejnosti, je to vědomé porušení práva, které může zahrnovat i násilí, stejně tak jako vynucení silou; nesmí ho být však využito ke svržení vlády a ústavního zřízení.*⁴⁰

Je bez pochyb, že jednání primárně směřující k násilí nemůže být akceptovatelné, protože úmyslné ničení cizího majetku či útoky na osobní integritu ostatních jedinců jsou společensky krajně nežádoucí a stěží obhajitelné. Takové jednání je však třeba odlišovat od jednání, které primárně směřuje k uplatnění základních, ústavním pořádkem zakotvených, lidských práv a svobod. Násilná forma protestu forma tak může být nechtěným důsledkem obrany fundamentálních právních principů a etických hodnot (kromě výše jmenovaných případů například násilná vniknutí do prostor kožešinových farem a vypouštění kožešinových zvířat na svobodu ve snaze zalarmovat veřejnost a poukázat na nehumánní podmínky, za jakých je s kožešinovými zvířaty nakládáno).

Otázku nenásilí, jako definičního znaku občanské neposlušnosti, autorka této práce tímto považuje za zodpovězenou. Avšak další otázkou zůstává, kde se nachází hranice obhajitelnosti, nikoli nenásilného, občansky neposlušného jednání? Do jaké míry může být takové jednání ještě společensky akceptovatelné, a tím pádem legitimní?

³⁹ Rawls, John. *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing, 1995, 361 s. ISBN 80-856-0589-9, str. 217 – 218

⁴⁰ Smart, Brian. *Defining civil disobedience* v Bedau, Hugo Adam. *Civil disobedience in focus*. New York: Routledge, 1991, 217 stran. ISBN 0415050553, str. 211, překlad autorky

Na tuto otázku nelze nalézt jednoznačnou a konkrétní odpověď. Kriteria takového posouzení jsou vždy ryze subjektivní. Je třeba pečlivě zvážit konkrétní okolnosti každého jednotlivého případu. Proporcionálně posoudit význam prosazovaných zájmů a vzniklé škody. Zdali bylo možné se vzniku takové škody vyhnout či nikoli, atd. Nicméně bez ohledu v čí prospěch takové posouzení nakonec vzejde, tato skutečnost nic nemění na faktu, že poškozený má za takových okolností nárok na odškodnění. Toto subjektivní právo každého jednotlivce nemůže ustoupit obecným, byť ospravedlnitelným, zájmům, které jsou aktem občanské neposlušnosti prosazovány.

3.7. Požadavek subsidiarity

Kdy je možné přistoupit k protestnímu aktu občanské neposlušnosti? Lze jej užít přednostně namísto jiných, legálních nástrojů k ochraně sledovaných zájmů a občanských práv? Může být takové jednání ospravedlnitelné?

Občanská neposlušnost se pohybuje za hranou objektivního práva, dochází při ní k porušení zákona. Pokud má přesto plnit svou roli určitého přirozeno-právního institutu ochrany spravedlnosti, je třeba, aby k ní bylo přistupováno až ve chvíli, kdy nejsou k dispozici žádné legální a stejně efektivní nástroje k nápravě. V úvahu mohou přijít rovněž i případy, kdy státní orgány a instituce neplní své zákonné povinnosti či případně jejich postup není v souladu s některými jinými, pozitivním právem neregulovanými, společenskými pravidly (např. je šikanózní, liknavý atd.).

Pokud by však disident ignoroval možné a stejně efektivní existující legální prostředky, jak dosáhnout svých cílů, jen zatěžko by pak stát mohl hledat důvody pro ospravedlnění jeho jednání. Proto může být občanská neposlušnost ospravedlnitelná a tudíž společností i státními autoritami akceptovatelná pouze, pokud je použita až jako prostředek *ultima ratio* a není jiné cesty, jak dosáhnout požadované změny zákonnou cestou.

3.8. Požadavek na dobrovolné přijetí trestu

Velmi diskutovanou, a do jisté míry kontroverzní, je rovněž otázka po nutnosti akceptace právní reakce státu na vzniklé porušení práva.

Pokud *dobrý člověk může být dobrým občanem pouze v dobrém státě*, je nevyhnutelné, aby ti, kteří nespravedlivý zákon vědomě poruší, dobrovolně přijali trest za takové porušení? Může být jejich jednání považováno za legitimní i v případě, že nejsou ochotni trest akceptovat jako spravedlivý?

Lze najít argumenty na podporu obého. Kupříkladu Petr Pithart, jako zastánce dobrovolného přijetí trestu, uvádí, že *„Teprve přijímám-li důsledky svého vzepření se, dávám tím srozumitelně, a především přesvědčivě najevo, že věc, pro kterou do konfliktu jdu, je pro mne hodnotou, nikoli jen výhodou.“*⁴¹

Teprve přijetím trestu dává disident veřejnosti a státu na srozuměnou, že nejedná pouze z osobních pohnutek a vidiny svého vlastního prospěchu. Stvrzuje tím vážnost svých úmyslů. Demonstruje, že morální východiska, která ho dovedla k porušení práva, jsou pro něj natolik zásadního významu, že je ochoten podstoupit eventuální osobní oběť v podobě výkonu hrozícího trestu. Jeho dobrovolným přijetím tak dostává akt občanské neposlušnosti protestní charakter, kdy přestává být pouhou polemikou s autoritami o to, co je správné a co ne. Je to zkouška síly disidentova přesvědčení o správnosti jeho činů a způsob, jak tuto skutečnost důvěryhodně tlumočit jak státu, tak i veřejnosti.

Dobrovolné přijetí trestu rovněž zmírňuje dopady porušení práva z čistě morálních hledisek. Ve světle absolutní teorie spravedlnosti trest vyvažuje spáchané bezpráví, které nastalo porušením právního aktu, ať již v podobě zákona či individuálního aktu v podobě rozhodnutí orgánu veřejné moci. Jeho dobrovolné přijetí tak lze chápat jako jakési zadostiučinění, protipól ke způsobenému bezpráví. Důkaz, že disident je ochoten zaplatit cenu i vyšší, než ti, jejichž zájmy byly jeho protiprávním jednáním ohroženy či porušeny.

Avšak někteří autoři rozlišují mezi dvěma aspekty – jednak je to srozumění s eventualitou, že za porušení zákona může přijít trest. Druhým aspektem pak je akceptování uloženého trestu jako takového. Jiří Kozák k tomu uvádí: *„Srozumění s tím, že trest může následovat, ještě neznamena akceptovat ho jako správný. [...] Je-li někdo přesvědčen o správnosti svého činu a o jeho morálních východiscích, pak nemůže ani trest za něj považovat za morální a akceptovatelný. [...] Navíc má-li občanská neposlušnost i jiné cíle, než jen*

⁴¹ Pithart, Petr. Článek Úhel pohledu, otištěno v Lidových novinách dne 9. 1. 2001

přesvědčit stát o zákonnosti protestu, není uložením trestu spor ještě ukončen. [...] Odmítnutí trestu není absolutním popřením práva státu rozhodovat a trestat, není útokem proti systému samotnému a jeho legitimitě, ale je důsledným setrváním na morálních důvodech a argumentech protestu. Nenásilné odmítnutí trestu je součástí a završením aktu občanské neposlušnosti.“⁴²

Autorka práce se přiklání k názoru, že i když disident z logiky věci nemůže a ani nemusí vnímat uložený trest jako legitimní, jeho dobrovolné přijetí je jakýmsi přirozeným vyústěním celého aktu občanské neposlušnosti, jež mu dodává na vážnosti a na apelu. Autorka práce se neztotožňuje s Kozákem v tom směru, že by dobrovolným přijetím a vykonáním trestu měl být akt občanské neposlušnosti jaksi nedokonán či snad dokonce i zhaćen. Naopak. Disidentovi se naskýtá možnost prostřednictvím takového činu i nadále poukazovat na existující nespravedlnost a inspirovat k občanské neposlušnosti i ostatní jedince.

A jak ukazuje jeden z historicky nejslavnějších případů občanské neposlušnosti, může být akceptace trestu paradoxně i efektivnějším způsobem dosažení nápravy, než jeho odmítnutí. Jak funguje celý proces občanské neposlušnosti a rovněž jaký efekt má dobrovolné přijetí trestu výstižně popsal Michal Urban ve svém příspěvku „*Nespravedlivé právo a co s ním? Několik příkladů z filmu o jednom z nejvlivnějších právníků všech dob, Mahátma Gándhím*“.⁴³

Jako první příklad uvádí Gándhího aktivity v Jižní Africe, cílicí na odstranění rasové diskriminace, zaměřené na indické imigranty. Pouze jim byla uložena povinnost se na vyzvání legitimovat svým pasem. Gándhí vyzval indickou veřejnost k pálení svých pasů a tím nejprve symbolické, a posléze i reálné odstranění diskriminace v podobě dvojího metru pro indické občany a pro všechny ostatní. Když byl při pálení pasů napaden a zatčen policistou, britský soud ho posléze osvobodil s odůvodněním, že nevyvíjel odpor a napadení ze strany policisty a následné zatčení tak nebylo oprávněné. Když jihoafrický

⁴² Kozák, Jiří. Občanská neposlušnost z perspektivy práva a právní teorie. Dostupné na: www.iuridicina.cz/html/dokumenty/8.pdf

⁴³ Urban Michal, „Nespravedlivé právo a co s ním? Několik příkladů z filmu o jednom z nejvlivnějších právníků všech dob, Mahátma Gándhím“ v Olomoucké debatě mladých právníků 2012: [sborník příspěvků z konference na téma Právo v umění a umění v právu, pořádané ve dnech 11.9. – 13.9. 2011 Právníckou fakultou Univerzity Palackého v Olomouci]; Olomouc, Univerzita Palackého, Právnícká fakulta, 2011, ISBN 9788087576144, 448 s., str. 68.

zákonodárce změnil tamní zákony tak, že všichni indiští imigranti se namísto legitimize musí podrobit sejmutí otisků prstů, vyzval Gándhí k nespolupráci a nepodrobení se takovému procesu, avšak za současné akceptace trestu v podobě uvěznění. Výsledkem bylo přeplnění věznic a jihoafrické správě tak nezbylo, než zákon změnit a vězně propustit.

Dalším slavným, rovněž zde popsaným, případem byl proslulý *Solný pochod* (z angl. *Salt march*). Gándhí kritizoval britský monopol na výrobu soli v Indii a tím pádem i nadvládu nad Indy, kteří byli nuceni dodržovat britské diskriminující zákony. Na protest tak Gándhí podnikl 390 kilometrů dlouhý pochod na pobřeží Indického oceánu, kde poté „*prohlásil, že sůl z Indického oceánu patří Indům a že mají mít právo si ji svobodně brát. Na důkaz toho si Gándhí veřejně kus soli přivlastnil, aniž by z ní odvedl Britům daně, čímž porušil zákon.*“⁴⁴ Britské vládě tak zbyly na výběr tři možnosti, jak nastalou situaci a demonstrativní porušení platného pozitivního práva vyřešit. Buď je (i) ignorovat, (ii) uvěznit Gándhího a tím se pokusit veřejnost zastrašit, (iv) uvěznit každého, kdo by právo po jeho vzoru rovněž porušil anebo (v) nespravedlivý zákon pod tlakem Indů změnit.

I v tomto případě měla akceptace trestu na veřejnost právě opačný efekt – namísto zastrašení dodal tento protest Indům odvahy se rovněž vzepřít nespravedlivému pozitivnímu právu ve jménu práva spravedlivého – toho přirozeného.

3.9. Shrnutí

Ze všeho výše uvedeného vyplývá, že občanská neposlušnost v konstitučním systému je uvědomělé, veřejné, *a priori* nenásilné protestní porušení práva, které má zalarmovat veřejnost ve snaze poukázat na morální, legální či jiné závažné nedostatky v činnosti orgánů veřejné moci ve chvíli, kdy zákonné prostředky nápravy nedostačují.

Můžeme na ni nahlížet jako na méně formální, dynamičtější aspekt demokracie, vyvažující napětí, které by mohla přinést přílišná byrokratizace

⁴⁴ Ibid, str. 73

práva a formální pojetí právního státu. Její role by měla být subsidiární ve vztahu ke standardním, zákonem předvídaným metodám uplatnění občanských práv.

Rovněž slouží k zajištění vyvažování zájmů mezi skupinami, je to nástroj obrany menšin před majorizací, lze ji chápat jako jakéhosi hlídacího psa demokracie, který má potenciál přispět k vyváženosti systému, ovšem za podmínek alespoň minimálního, obecně sdíleného konceptu spravedlnosti a sjednoceného pohledu na priority jednotlivých etických hodnot a politických a právních principů.

V nedemokratickém státě je role občanské neposlušnosti poněkud specifická, jak již bylo řečeno výše a bude dále rozebráno v rámci kapitoly věnující se odlišnostem občanské neposlušnosti v demokraticky deficitním režimu.

4. Občanská neposlušnost v demokracii a její role

4.1. Úvod do demokracie

„Když se rozhodnu k činu nebo myšlence, musím se nejprve ujistit, nepřekážím-li jinému člověku v tomtéž.“⁴⁵

Touto větou Henry David Thoreau vystihl obecnou pointu liberální demokracie, vyjádřenou známou mantrou klasického liberalismu: *Svoboda tvé pěsti končí na špičce mého nosu*. Lze ji chápat tak, že všichni lidé jsou v ideálním případě svobodní a rovní ve svých právech do té míry, dokud výkonem svých práv a svobod nezasahují do sféry práv a svobod jiného člověka. Co si však počít, pokud je skutečný stav přeci jen více či méně vzdálen tomu ideálnímu?

Demokracie jako taková datuje své prvopočátky do dob antického Řecka. Z řečtiny ostatně pochází i její název, jež je složen ze slov *démos* – lid a *kratos* – moc nebo vláda. Jedná se tedy o vládu lidu, přesun těžiště moci směrem dolů, na občany. Přesto, že demokracie ve své funkční podobě se ve větší míře počaly rozvíjet převážně až v průběhu minulého století, její novodobé počátky lze spatřovat již od roku 1776 ve Spojených státech amerických, odkud se v 19. století začala šířit i do Evropy. Dnes je převažujícím způsobem řízení státu, rozšířila se do více než 60 % všech zemí světa.⁴⁶ Navzdory této skutečnosti neexistuje všeobecně sdílená představa, jak demokracii definovat a rovněž neexistuje ani jediná forma demokracie samotné, stejně tak jako demokracie nemusí být nutně synonymem pro svobodu.

V současné společnosti lze vnímat široké spektrum demokracií. Od liberálních po volební, kde má konečné slovo většina a otázkou zůstává, do jaké míry jsou v takových demokraciích respektována práva menšin. Odpověď na takovou otázku může tyto demokracie dále posunout směrem k demokraciím

⁴⁵ Thoreau, Henry David. *Občanská neposlušnost v Občanská neposlušnost a jiné eseje*. Poprad: Christiania, 1994, 85 s. ISBN 80-967-3010-X, str. 26

⁴⁶ Zakaria, Fareed. *Budoucnost svobody*. Vyd. 2. Praha: Academia, 2005, 364 s. ISBN 80-200-1285-0. str. 17

neliberálním, které již vykazují deficity, jako např. koncentrace moci na jednom místě, nevyvážený poměr jednotlivých složek moci atd. Pro další účely této práce avšak bude slovo demokracie užíváno tak, jak je chápána v obecném slova smyslu, jakožto vláda všech. Vláda lidu.

A stejně tak, jako člověk není dokonalý, bylo by povrchní tvrdit, že demokracie přesto dokonalá je. Není to zaklínadlo, není to synonymum pro rovnost, spravedlnost či svobodu, protože „*svoboda se ze samotné demokracie nerodí.*“⁴⁷

K nedokonalosti demokracie, jakožto formě vládnutí se ve své eseji *Občanská neposlušnost* vyjádřil i H. D. Thoreau; „*[D]ůvod pro to, že je to vždy většina, která vládne, není v tom, že by mohla být většina blíže pravdě, ani že by to bylo nejspravedlivější vůči menšinám, ale v tom, že většina je fyzicky nejsilnější. Vláda, ve které za všech okolností vládne většina, není založena na spravedlnosti, dokonce ani na spravedlnosti jak ji chápou lidé. Cožpak nemůže být vytvořena vláda, ve které o dobru a zlu nerozhoduje většina, ale svědomí?*“⁴⁸ Tento citát reflektuje dvojakost pojmu demokracie. Jednak může být vykládán tak, že si buď všichni lidé vládnu sami, anebo že „jeden lid“ vládne těm ostatním. V takovém případě pak může vznikat prostor mimo jiné právě pro občanskou neposlušnost, pokud se zákony, přijaté většinou, ukáží být nespravedlivými a nedostatečně reflektujícími práva menšin.

4.2. Problém selektivního dodržování právních předpisů

Na první pohled to nemusí být zjevně patrné, nicméně v souvislosti s výše uvedeným se vybízí zásadní otázka. Existují zákony, případně jiné akty orgánů veřejné moci, které je společensky akceptovatelné porušit? Které jsou ty nespravedlivé? Jakým všeobecně platným algoritmem od sebe bezpečně navzájem rozlišit spravedlivé a nespravedlivé předpisy?

O definování toho, co je spravedlivé a nespravedlivé právo se ve svých textech pokoušel nejméně jeden zastánce občanské neposlušnosti. Martin Luther King

⁴⁷ Zakaria, Fareed. *Budoucnost svobody*. Vyd. 2. Praha: Academia, 2005, 364 s. ISBN 80-200-1285-0, str 12

⁴⁸ Thoreau, Henry David. *Občanská neposlušnost v Občanská neposlušnost a jiné eseje*. Poprad: Christiania, 1994, 85 s. ISBN 80-967-3010-X, str 21

ve svém *Dopise z vězení*⁴⁹ uvádí, že spravedlivé právo je člověkem stvořený zákon, jenž je v harmonii s morálkou, přirozeným právem nebo právem Boha. Zákon, jenž v takové harmonii není, je nespravedlivým.

Odkazuje rovněž na dílo Sv. Tomáše Akvinského a jeho terminologii – nespravedlivé právo je dle něj světské právo, které nemá svůj původ v neměnném, přirozeném právu. Dále jakékoli právo, které degraduje lidskou osobnost, je nespravedlivé a naopak jakékoli právo, které lidskou osobnost pozvedá, je spravedlivé.⁵⁰

Nutno poznamenat, že výše uvedené je v řečeno v konkrétní souvislosti s reakcí na zákony upravujícími rasovou segregaci. V takovém případě lze s výše uvedeným stanoviskem souhlasit, protože zde je na první pohled zřejmé, že rasová diskriminace jednoznačně není v souladu s vyššími morálními principy a nejedná se tak o spravedlivé právo. Ovšem takto striktně vymezená kritéria lze v moderní době považovat za dostatečné vodítko pro rozlišení mezi spravedlivým a nespravedlivým jen s jistou rezervou. Co když se spolu dostanou do vzájemné kolize dvě ústavně zaručená práva? Kupříkladu právo na svobodu tisku a právo obviněného na obhajobu a ochranu osobnosti? Zde se pak s největší pravděpodobností střetnou dva různé přístupy, dva různé náhledy na to, co je spravedlivé a co ne, dvě různá řešení, přičemž obě bude možné podpořit relevantními argumenty. V takovém případě nezbude, než se rozhodnout, zda je právo vnímáno jako nespravedlivé do té míry, že se disident odhodlá k jeho porušení se všemi následky s tím souvisejícími a oprávněnost svého konání tak případně „otestuje“ před soudy.

Jako další příklad může posloužit vůle většiny, která nerespektuje vůli a zájmy menšiny. Pokud jde o závažné zásahy do základních lidských práv a svobod jako v případě rasové segregace, pak je rozlišení spravedlivého a nespravedlivého jednoznačné. Otázkou však je, do jaké míry je tento princip udržitelný v relativně spravedlivé demokratické společnosti, kde nespravedlnost vůči menšinám nedosahuje tak markantních rozměrů a není na první pohled jednoznačně patrná.

⁴⁹ Z angl. *Letter from Birmingham City Jail*, Bedau, Hugo Adam. *Civil disobedience in focus*. New York: Routledge, 1991, 217 stran, ISBN 0415050553, str. 68 - 84

⁵⁰ *Ibid*, str. 73

Je vůbec prakticky možné řídit demokratickou společnost prostřednictvím rozhodnutí, učiněných na základě konsenzu *všech* jedinců, kteří se na rozhodování podílí? Problematika role menšiny v demokratické společnosti a jejího rozhodování je podrobněji rozvedena v další podkapitole 4.3.

V obecném kontextu navíc M. L. King uvádí, že zákon, týkající se menšiny, může být spravedlivý pouze tehdy, je-li ochotna ho dodržovat i většina, jíž byl přijat. Jako další záruka spravedlnosti poslouží, pokud je menšině umožněno ovlivnit legislativní proces. Pokud je rozhodováno o jejích právech a povinnostech při současném vyloučení této menšiny z rozhodování, nemůže jít o spravedlivé právo.

Je bez vší pochybnosti, že tento argument M. L. Kingovi užitečně posloužil při kritice segregáčnické politiky Spojených států a jako takový je v dnešní optice stěží zpochybnitelný. Lze tak na něj nahlížet jako na možné vodítko při rozlišení spravedlivého a nespravedlivého práva. Avšak je třeba rozlišovat mezi situacemi, kdy má menšina možnost být přítomna na rozhodování a toto rozhodování tak ovlivnit, byť je rozhodnuto i přes nesouhlas menšiny, a mezi další situacemi, kdy je menšině záměrně znemožněno se rozhodování zúčastnit. Takové právo bez vší pochybnosti nelze považovat za spravedlivé.

M. L. King dále rozlišuje situace, kdy právo jako takové spravedlivé je, avšak nikoli už jeho aplikace. Jako příklad uvádí zákonný požadavek na povolení uskutečnění mírového průvodu v ulicích města. Na tomto právu nelze shledat nic nespravedlivého. Ovšem ve chvíli, kdy je takové právo užito diskriminačním způsobem vůči menšině, a této je tak odepřeno ústavně zaručené shromažďovací právo, nelze na takové právo i nadále nahlížet jako na spravedlivé.

Atributům spravedlnosti se ve své knize *Teorie spravedlnosti* věnoval i John Rawls, který klade důraz na ideální proceduru tvorby práva. Uvádí, že „[n]ěkterý zákon nebo politický postup je dostatečně spravedlivý, nebo alespoň nikoliv nespravedlivý, jestliže se snažíme si představit, jak by fungovala ideální procedura, a dospějeme-li k závěru, že většina lidí, která se podílí na této proceduře a uvádí její výsledky v život, by favorizovala tento zákon nebo politický postup. V ideální proceduře nejsou dosažena rozhodnutí žádným kompromisem, žádným obchodem mezi soupeřícími stranami, které se snaží

*prosazovat své cíle. Legislativní diskuze nesmí být pojímána jako zápas mezi zájmy, ale jako pokus nalézt nejlepší postup ve shodě s principy spravedlnosti.*⁵¹

Nicméně závěry, které by bylo možno vyvodit z výše uvedeného, vzápětí vyvrací; „*Mohli bychom se tedy domnívat, že kdyby se mnozí rozumní lidé pokusili napodobit ideální proceduru a podle toho uvažovali a diskutovali, musela by mít velká většina téměř jistě pravdu. To by byl omyl.*“⁵²

John Rawls tedy nepředkládá jednoznačné východisko pro rozlišení spravedlivého a nespravedlivého. Jeho řešení v sobě totiž zahrnuje určitou míru spekulace, týkající se budoucího veřejného mínění, které je však, jak tvrdí, přinejmenším zavádějící.

Dále je třeba vzít v potaz skutečnost, že všeobecné představy o tom, co je spravedlivé a co není, se v průběhu času značně mění. Až do 19. století bylo v USA naprosto běžné otroctví, do té doby bylo nepředstavitelné, že by černoši měli mít vůbec nějaká práva, natož kupříkladu právo volební. V době ještě než se jim ho dostalo, stále přetrvávala černošská segregace, proti níž začali Afroameričané protestovat formou občanské neposlušnosti a právní režim regulující tuto problematiku se počal rozvolňovat jen velmi pomalu, postupně a neochotně.

Dnes můžeme pozorovat podobné tendence v korelaci s právy zvířat, kterým se již v roce 1975 věnoval Peter Singer ve své publikaci *Osvobození zvířat*⁵³ a kritizoval tak *speciesismus*, tedy stav, kdy se člověk považuje za tvora druhově nadřazeného všem ostatním živočišným druhům a považuje tak za naprosto legitimní si všechny ostatní, „podřazené“ druhy podmanit zcela ku své vlastní potřebě. V neposlední řadě fenomény jako masné velkochovy a kožešinové farmy, s mnohdy brutálními „chovnými“ podmínkami, jsou u nás tolerovány jako samozřejmá součást naší kultury a společnosti.

Autorka této práce si je vědoma, že se jedná o kontroverzní téma a disidenti, kteří se prostřednictvím aků občanské neposlušnosti snaží upozornit

⁵¹ Rawls, John. *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing, 1995, 361 s. ISBN 80-856-0589-9, str. 213

⁵² Ibid

⁵³ Singer, Peter. *Osvobození zvířat*. Vyd. 1. Praha: Práh, 2001, 259 s. ISBN 80-725-2042-3.

na etické nedostatky této konzumní kultury, jsou dnes širokou veřejností spíše vnímány za fanatiky.

Přesto si nelze nevšimnout, že v průběhu času takových případů občanské neposlušnosti přibývá, stejně tak, jako narůstá uvědomělost veřejnosti a její tlak na prosazení změn.

Na základě čeho se tedy tito disidenti rozhodují, že nespravedlnost dosáhla takové míry, že je nezbytné překročit zákon ve snaze docílit nápravy, či alespoň zlepšení? Lze dovést, že u každého jedince půjde o subjektivní, vnitřní myšlenkový proces, ať již založený na jeho náboženském založení, svědomí nebo osobním přesvědčení, jež se může vyvíjet v reakci na aktuální společenské dění a veřejné mínění.

Nelze tedy se vši jistotou prohlásit, že to, jak je spravedlivé a nespravedlivé právo společností vnímáno a autoritami státu prosazováno dnes, bude neměnné i v budoucnosti. Hranici mezi spravedlivým a nespravedlivým nelze vnímat staticky, ale spíše jako dynamický aspekt každé demokratické společnosti, jež může být do určité míry posouván a spoludotvářen právě akty občanské neposlušnosti. Bylo by zajímavé sledovat, kam se posune hranice mezi spravedlivým a nespravedlivým právem za padesát, za sto, dvě stě let?

4.3. Odpovědnost menšiny

Jaké je postavení menšiny v demokratické společnosti? Může být nerespektování jejích zájmů relevantní ospravedlnitelnou záminkou k občanské neposlušnosti? Může demokratická společnost fungovat na základě rozhodnutí všech jedinců či je nevyhnutelná situace, že zde vždy bude existovat určitý zlomek jedinců, kteří vytvoří menšinovou opozici?

Anglický filosof John Locke ve svém díle *Dvě pojednání o vládě*⁵⁴ popisuje lidskou společnost jako společenství lidí, kteří na základě společenské smlouvy vytvořili jednolitě politické těleso. Dochází tak k vytváření politické společnosti, v níž se lidé dobrovolně vzdali své přirozené svobody ve prospěch společného sjednocení se, zabezpečení svého spokojeného života a jeho ochrany

⁵⁴ Locke, John. *Dvě pojednání o vládě*. 1. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1965, 278 s., str. 185 an.

proti všem těm, kteří do tohoto společenství nepatří. Na základě politického konsenzu tak dochází ke vzniku svrchované politické moci, odvozené od morálního závazku zajistit přirozené zákony v politické společnosti.⁵⁵

K vytvoření takového politického tělesa tak dochází jednomyslně, na základě souhlasu všech připojivších se členů. Avšak dle Locka by bylo velmi nerealistické předpokládat, že veškerá další následující rozhodnutí, učiněná tímto tělesem, jsou rovněž jednomyslná. A protože je dle něj nemožné toto těleso řídit jednomyslně, veškerá rozhodnutí musí být přijímána většinou. *„Neboť když nějaký počet lidí utvořil se souhlasem každého jednotlivce společenství, tím učinili ono společenství jedním tělesem s mocí jednat jako jedno těleso, což seděje toliko vůlí a rozhodnutím většiny. Ježto zajisté to, co uvádí v pohyb jakékoli společenství, je toliko souhlas jeho jednotlivců a jako jedno těleso musí se pohybovati jedním směrem, je nutno, aby těleso se pohybovalo tím směrem, kudy je žene větší síla, totiž souhlas většiny. Jinak je nemožno, aby jednalo nebo trvalo jako jedno těleso, jako jedno společenství, jak je chtěl dohodou souhlas všech jednotlivců, kteří se v něm spojili. Tak je každý vázán oním souhlasem, aby se podrobil většině.“*⁵⁶ Proto tedy k vládě většiny neodmyslitelně náleží i menšina, která se dostává do opozice a dochází tak k realizaci jednoho z principů demokracie, kdy tato menšina nemůže než akceptovat vůli většiny tak, jak se k tomu zavázala v momentě svého vstupu do společenství. Každý z občanů se tak v určitém momentu může zařadit mezi menšinu, jakmile se neztotožní s vůlí většiny a její rozhodnutí shledá jako nespravedlivé. Na základě společenské smlouvy, kterou uzavřel s ostatními jedinci při svém vstupu do společenství, je však i přes svůj nesouhlas povinen takové rozhodnutí akceptovat, je to jedním z atributů takové smlouvy. Pokud by smlouva jedince k ničemu nezavazovala, znamenalo by to, že zůstal i nadále svoboděn. Že není povinen k ničemu více, než k čemu byl povinen v přirozeném stavu, předtím, než společenskou smlouvu uzavřel. Smlouva by tak ve svém důsledku pozbyla na významu. Každý člen menšiny, který by se neztotožnil s rozhodnutím většiny

⁵⁵ Příbáň, Jirí. Disidenti práva: o revolucích roku 1989, fikcích legality a soudobé verzi společenské smlouvy. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, 284 s. Post (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-864-2900-8, str. 23.

⁵⁶ Ibid, str. 185.

a považoval by ho za nespravedlivé, by tak byl oprávněn se takovým rozhodnutím neřídit, resp. by nebyl povinen se jím řídit. Takto vytvořené politické těleso by tak dle Locka bylo jako nefungující odsouzeno k zániku, protože většina by tak byla připravena o právo zavazovat menšinu. Rozhodnutí většiny by nebylo akceptováno jako rozhodnutí celku, nevztahovalo by se na každého jednotlivce a seskupení jedinců by tak nemohlo jednat jako jedno těleso. „*Jestliže totiž souhlas většiny nebude odůvodněně přijat jako usnesení celku a nebude zavazovat každého jednotlivce, nic nemůže učiniti něco usnesením celku leč souhlas každého jednotlivce. Ale takového souhlasu je téměř nemožno kdy dosíci vzhledem k nemocem a k záležitostem povolání, jež i v počtu lidí mnohem menším, než je ve státě, budou nutně mnohé zdržovat od veřejného shromáždění. A přidáme-li k tomu rozmanitost mínění a rozpor zájmů, jež se nevyhnutelně vyskytují ve všech sborech lidí, vstup do společnosti za takových podmínek byl by toliko Catonův vstup do divadla, jenž tam přicházel, toliko aby vyšel.*“⁵⁷

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že být občanem demokratického státu, a tím pádem členem nějakého společenství s sebou nese jisté výhody, které jsou motivací pro členy takového společenství do něj dobrovolně vstoupit a vzdát se tak určité míry svých přirozených práv a své svobody výměnou za garanci bezpečného a spokojeného života. Občané a *de facto* i cizinci, nacházející se na daném území, se tak dobrovolně podřizují zákonům a vládě státu, na jehož území se nacházejí, resp. jehož jsou občany.

Vláda demokratického státu odvozuje svou moc z vůle lidu, který ji dle svého nejlepšího uvážení konstituuje k zastupování jeho zájmů. Avšak, jak již bylo předestřeno výše, není reálné, aby vláda vyhověla zájmům každého jedince nacházejícího se ve státě, ba naopak, mnohdy nedojdou jednomyslného konsenzu ani samotní členové vlády. Proto se v každém státě, v každém politickém tělese, společenském uskupení, bude vyskytovat menšina, byť tvořená jediným člověkem, která bude v opozici s přijatým rozhodnutím.

Cílem předchozích řádků není nekritická obhajoba bezvýhradné nadvlády většiny, ostatně ta by jako taková byla v rozporu s demokratickými principy.

⁵⁷ Locke, John. Dvě pojednání o vládě. 1. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1965, 278 s., str. 186.

Úkolem většiny je při jejím rozhodování respektovat a chránit zájmy menšiny, zacházet s ní spravedlivě a nezneužívat svého dominantního postavení.

Cílem naopak bylo poukázat na skutečnost, že nikoli každé rozhodnutí většiny, se kterým menšina plně nesouhlasí, není *a priori* legitimním důvodem ke vzepření se menšiny a nerespektování takového rozhodnutí. To by nepochybně mělo za důsledek chaos, vedoucí k možnému stupňujícímu se násilí, absenci respektu vůči autoritě státu, eskalující buď směrem k občanské válce či dokonce k rozpadu občanské společnosti jako takové. V každém případě by se jednalo o nevyhnutelný úpadek vlády práva.

4.4. Role občanské neposlušnosti v konstitučním systému

Akceptovat či neakceptovat křivdu, jež byla spáchána na jedinci, jakožto členu svobodné a rovnoprávné společnosti? Jaká je role občanské neposlušnosti v konstitučním systému a její spojení s demokratickým zřízením? V této podkapitole budiž shrnuto co již bylo v předchozích řádcích prozatím jen naznačováno.

V rámci dalších úvah lze vycházet z předpokladu, že i když v demokratické společnosti může docházet, a zpravidla také dochází, k dílčím nespravedlnostem, jedná se o společnost v zásadě spravedlivou.

Na takovou, takřka spravedlivou, společnost lze rovněž nahlížet jako na společnost, fungující na základě vzájemné kooperace mezi jejími svobodnými a rovnoprávnými členy, kteří ze své vůle dobrovolně přistoupili ke společenské smlouvě s ostatními a na principech spravedlnosti tak vystavěli rovnoprávné společenství.

V takové společnosti občanská neposlušnost funguje jako apel na většinu a její smysl pro spravedlnost. Poukazuje na to, že podmínky společenské smlouvy, a tím i podmínky kooperace jejích rovnoprávných členů, byly porušeny a dochází zde k určité křivdě, která by neměla zůstat ignorována a naopak by měla být napravena.

I když je tedy občanská neposlušnost svou definicí akt protizákonný, plní funkci jednoho ze stabilizujících prvků demokratického systému. Pokud je jí dán

ve společnosti prostor, pak lze jejím prostřednictvím, v mezích věrnosti zákonům, zamezovat porušování spravedlnosti, a pokud k němu již dochází, tak ho určitým způsobem korigovat⁵⁸. Nicméně je třeba zodpovědět následující otázku.

4.5. Kdy je taková forma disentu přiměřená?

Je třeba znovu zdůraznit, že takový model občanské neposlušnosti může fungovat pouze v téměř spravedlivé společnosti, tvořené svobodnými, rovnoprávními jedinci. Teorie občanské neposlušnosti tak doplňuje čistě legalistické pojetí konstituční demokracie.

Vzhledem ke skutečnosti, že občanská neposlušnost není právním, a tedy ani psaným právem upraveným institutem, nabízí se otázka, čím jsou v praktických situacích tvořeny mantinely pro její použití?

Jádro problematiky tvoří dva prolínající se a vzájemně související problémy⁵⁹:

1. Nejprve musí být vytyčena *měřítka* pro hodnocení přirozených povinností a závazků jedince, zejména povinnost dodržovat spravedlivou ústavu a pravidlo většiny.
2. Dále je nutné, aby byly nalezeny rozumné *principy*, jak nakládat s nespravedlivými situacemi, kdy principy spravedlnosti nefungují v takové míře, že od jedince nelze rozumně očekávat trvalé smíření s takovou situací.

V úvahu je přitom třeba brát důležitý prvek, obsažený v konstituční formě vlády, tolik typický pro demokratický systém a citelně absentující v nedemokracii. Je jím postavení občanů státu, jakožto nejvyšší autority, jež je institucionalizovaná zejména prostřednictvím voleb a parlamentu. Občan je autonomní jednotkou, což

⁵⁸ Rawls, John. Teorie spravedlnosti. Praha: Victoria Publishing, 1995, 361 s. ISBN 80-856-0589-9, str. 226.

⁵⁹ Ibid.

ovšem v nejmenším neubírá na jeho zodpovědnosti za své jednání. Úlohou každého tak je, aby dle vlastního uvážení svědomitě posoudil naléhavost okolností, za nichž by mělo dojít k aktu občanské neposlušnosti v korelaci se dvěma výše uvedenými body.

Je rovněž důležité si uvědomit, že autonomie každého jedince není synonymem pro jeho libovůli. Svědomité posouzení musí spočívat v opuštění měřítek z hlediska vlastního prospěchu, a namísto toho posouzení situace dle principů směrodatných pro posouzení ústavy, a jejich uplatnění v takové konkrétní situaci.

Pokud po takovéto úvaze dojde k uvědomělému závěru, že nastalé okolnosti ospravedlňují občanskou neposlušnost a jedná v souladu s tímto závěrem, pak nelze mluvit o libovůli, i kdyby se ve svém úsudku zmýlil.

4.6. Občanská neposlušnost jako cesta k legitimní legalitě?

V souvislosti s občanskou neposlušností se nezdá skloňují pojmy legalita a legitimita. Jaké jednání lze v moderní společnosti považovat za oprávněné? Přichází v úvahu pouze jednání právem dovolené, resp. právem nezakázané, tedy pouze jednání v právním slova smyslu? Jak nahlížet na jednání motivované osobní morálkou či svědomím jedince, leč právem neupravené? Jak nahlížet na jednání v jakémkoli jiném, ať již společenském či politickém, kontextu?

Mohou být akty občanské neposlušnosti legitimní? A pokud ano, mohou sloužit jako jeden z nástrojů plnících legitimizační funkci legality?

Proces posouzení legitimacy občanské neposlušnosti lze rozdělit do dvou fází. V první fázi je třeba zodpovědět otázku, zda má občan demokratického státu vůbec morální právo za určitých podmínek porušit platný zákon? Za předpokladu, že si na tuto otázku odpovíme kladně, nabízí se fáze druhá. Za jakých podmínek bude takové porušení legitimní? Jaké jsou přípustné formy takového porušení? Má občan právo k porušení jakéhokoli zákona? Pokud ne, na

kteřé zákony jeho právo vztáhnout lze a na které naopak již nikoli? Jak od sebe takové zákony navzájem rozlišit? *Mohou být práva sporná?*⁶⁰

Co se týče odpovědi na první otázku, v literatuře se názory různí, a zpravidla se odvíjí od politického založení jednotlivých skupin občanů. Ti konzervativní jsou toho názoru, že porušení zákona přípustné není a taková jednání by měla být bez výjimky stíhána, přičemž takové stíhání může vést až k odsuzujícímu rozsudku.

Oproti konzervativcům se vymezuje druhá, liberální, skupina. Ta je naopak toho názoru, že některá porušení zákona akceptovatelná být mohou, a pokud by na jejich základě mělo dojít k trestnímu stíhání, rozsudek by v takovém případě měl být osvobozující.

Z díky obou těchto proti sobě jdoucích skupin je však při hlubším zkoumání patrný princip, který je překvapivě zastáván v podstatě oběma skupinami.⁶¹ Že totiž „[v] demokracii nebo alespoň v demokracii, která v zásadě respektuje individuální práva, má každý občan obecnou morální povinnost být poslušen všech zákonů, byť by u některých byl rád, kdyby se změnil. Tuto povinnost dluží svým spoluobčanům, kteří zákony, jež se mu nezamlouvají, k jeho prospěchu dodržují.“⁶²

Bezpochyby nebude nemožné najít ve společnosti i takové jedince, kteří se ztotožní s extrémně vyhraněným názorem. Na straně jedné buď takovým, že neexistuje žádná myslitelná povinnost, jež by byla nadřazena povinnosti jedince vůči státu, přičemž tento jedinec tak nemá žádné právo tuto povinnost za žádných podmínek legitimně porušit. Nebo naopak půjde o druhý extrém, a to že občané státu nejsou vázáni absolutně žádnou morální povinností státní autoritu akceptovat a zákon tak uznávat. V takovém případě bychom však již nemohli hovořit o demokratickém *právním* státě, nýbrž bychom směřovali k anarchii, kdy by stát a autorita práva ztratily na významu.

⁶⁰ Dworkin, Ronald. Když se práva berou vážně. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2001, 455 s. Oikúmené. ISBN 80-729-8022-X.

⁶¹ Ani liberálové totiž netvrdí, že akceptovatelná mohou být veškerá porušení zákona, ale že existují určité podmínky, při jejichž splnění lze takové jednání za ospravedlnitelné považovat.

⁶² Dworkin, Ronald. Když se práva berou vážně. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2001, 455 s. Oikúmené. ISBN 80-729-8022-X, str. 237

Tyto radikální názory však jsou pouze minoritní a autorka diplomové práce si troufá tvrdit, že ani jeden z nich by argumentačně neobstál v konfrontaci se základními zásadami fungování demokratického právního státu.

Pokud by totiž nebylo možné v žádném, byť výjimečném, případě pravidla takového státu ospravedlnitelně porušit, snadno bychom se dostali do situace, kdy stát bude mít jakýsi „monopol na pravdu“, kterou nebude možné nijak efektivně konfrontovat s odlišným názorem občanů⁶³.

V situaci, kdy se stát dostane do jednoznačně nadřazeného postavení a jakékoli vzepření se mu je bezpodmínečně trestáno, se přestáváme pohybovat v demokratickém státě a již se dostáváme do dimenze značně nedemokratické, ve které není žádný prostor pro disent. Ostatně demokracie je často popisována jako „vláda lidu, lidem, pro lid“⁶⁴

Trefně výše uvedené shrnul Jiří Příbáň: „*Legalita se potom v podmínkách liberálně demokratické společnosti paradoxně stává tím legitimnější, čím více otevírá prostor pro rozmanité legitimizační strategie a čím více popírá domnělou svrchovanost svého postavení v politickém diskurzu. Původní liberální představa o právním státě jako státě, v němž právo vládne nad každou mocí i společností se rozpadá. Právo se musí stát reflexivnější vůči faktu sociální a politické plurality. Legitimita legality je podmíněna její schopností zajistit tuto pluralitu, což v důsledku znamená, že legitimita je přímo úměrná schopnosti legality zrušit sebe samu jako svrchovaný legitimizační diskurz soudobých liberálně demokratických společností.*“⁶⁵

Lze tedy prohlásit, že v každém demokratickém právním státě morální povinnost dodržovat zákony bezpochyby existuje, obvykle se může jednat i o právo nespravedlivé. Avšak přesto takovou obecnou morální povinnost nelze chápat dogmaticky, jakožto nejvyšší pravdu. Je třeba připustit jako akceptovatelné právo jedině takovou morální povinnost porušit. A to pokud

⁶³ Autorka této práce vychází z předpokladu, že veškeré legální způsoby možné nápravy selhaly a stát nadále setrvává na zachování dosavadního právního stavu.

⁶⁴ Kohák, Erazim. Průvodce po demokracii: vzpomínky z amerického života, naděje z pražského návratu. 2., upr. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002, 160 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-864-2903-2, str. 29

⁶⁵ Příbáň, Jiří. Disidenti práva: o revolucích roku 1989, fikcích legality a soudobé verzi společenské smlouvy. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, 284 s. Post (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-864-2900-8, str. 9

právo je extrémně nespravedlivé. V neslučitelném rozporu se svědomím jedince. Tento přístup odpovídá Radbruchově formuli, podle které by měl soudce rozhodnout *contra legem*⁶⁶, jestliže formálně platný zákon je v extrémním rozporu se spravedlností.

Problematiku podrobněji rozebral John Rawls ve své *Teorii spravedlnosti*⁶⁷. Jak již však bylo řečeno dříve, Rawls předkládá značně zúžené pojetí občanské neposlušnosti, ke které dochází v téměř spravedlivé demokratické společnosti a kterou odlišuje od odepření poslušnosti z důvodů svědomí. Zákonitě tedy rozlišuje i ospravedlnění těchto dvou aktů.

Aby na občanskou neposlušnost bylo možné nahlížet jako na ospravedlnitelnou záležitost, zabývá se Rawls ve svých úvahách akceptovatelnými podmínkami pro občanskou neposlušnost, které zároveň chápe jako předpoklady. Nepodává vyčerpávající výčet všech takových předpokladů, naopak přiznává, že v některých situacích nepůjde uplatnit žádný z nich, či naopak, že budou existovat situace, ve kterých bude možné najít i další uplatnitelné argumenty.

Jako první předpoklad uvádí, že půjde o určitý druh křivdy, proti které má jedinec právo se postavit. Je tedy ospravedlnitelné, pokud se jedinec prostřednictvím politického aktu obrátí na smysl ostatních jedinců pro spravedlnost. Jisté je, že musí jít o podstatnou a jednoznačnou nespravedlnost, což bylo rozebráno výše. Jako závažná porušení principu spravedlnosti uvádí jednak porušení principu stejné svobody pro všechny a dále porušení principu slušné rovnosti příležitostí. Jedná se tedy o určité požadavky vůči státu, resp. jeho institucím, jež musí tyto požadavky splňovat. Půjde zejména o aktivní i pasivní volební právo menšin, právo na vlastní majetek, právo volného pohybu, rovná práva náboženských skupin atd. Tato porušení jsou natolik evidentní, že jsou na první pohled zřejmá i laikovi a není třeba odborného posouzení činnosti takových institucí. Pro ostatní případy, kdy jde o otázky složitější, již dle jeho názoru není natolik vhodné jako nástroj nápravy užití občanské neposlušnosti, jelikož obhájení vlastních dobrých úmyslů jedince se značně ztěžuje.

⁶⁶ Z lat., doslova *proti zákonu*.

⁶⁷ Rawls, John. *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing, 1995, 361 s. ISBN 80-856-0589-9, str. 220 an.

Pokud jsou tedy respektovány základní principy svobody a rovnosti, dá se předpokládat, že vzniklá nespravedlnost s největší pravděpodobností nebude do určité míry natolik palčivým a zásadním problémem, který by vyžadoval okamžitou reakci *ultima ratio*, jímž akt občanské neposlušnosti ve vztahu k zákonu je. V takovém případě bude vhodné k nápravě a obnovení spravedlivého stavu zvážit jiné, adekvátnější a zákonem dovolené cesty, zejména politické.

5. Specifika občanské neposlušnosti v nedemokratických státech

Jaké místo a jak široký prostor je pro občanskou neposlušnost v režimu, který svým zřízením a způsobem výkonu veřejné moci nelze klasifikovat jako demokratický? Jaká je její role?

5.1. Vymezení nedemokratického režimu

Pro nedemokratický režim platí stejná situace jako pro demokracii. Při pokusech o vymezení takového režimu nelze než dojít k závěru, že neexistuje nic jako „univerzální velikost“, která padne každému stejně. Demokracii pojměme jako zemi, ve které se vyvinula soustava institucí, do kterých je politická reprezentace volena prostřednictvím svobodných a spravedlivých voleb, zemi, ve které její občané požívají ochrany před nezákonnou (ne)činností vládních institucí a legislativa, exekutiva a moc soudní jsou od sebe odděleny fungujícím systémem brzd a protivah. Z takovéto syntézy tak lze *a contrario* dovodit, že za nedemokratický stát lze považovat každý takový stát, který není demokratický. Tedy takový stát, který kumulativně nevykazuje *všechny* znaky demokratického státu, zejména pak některý ze znaků, které lze shrnout následovně:

- svrchovanost a suverenita lidu
- většinový princip
- důraz na ochranu lidských práv
- odmítnutí násilí jako prostředku politiky
- respekt k demokratickým principům
- svobodná soutěž politických stran
- právní stát
- dělba moci⁶⁸

⁶⁸ Vodička, K., Cabada, L. Politický systém České republiky. Praha: Portál, 2007, s. 142-143

Jinými slovy, v nedemokratickém státě platí, že „[l]egalita je podřízena svrchované ideologii, která jí poskytuje legitimitu.“⁶⁹ Obecně se nedemokratický režim vyznačuje deficitem svobodného politického diskursu. Není pružný, co se týče názorové heterogenity, zpravidla zde neexistuje politika ve smyslu svobodné veřejné výměny názorů a střetu různorodých zájmů. Rozsah veřejné moci není jasně ohraničený, tato se rozpíná dle svých momentálních potřeb a politických zájmů. Není zde tak jasně vytyčena hranice tvořící protiklad mezi veřejným a soukromým prostorem.⁷⁰ Pro nedemokratický režim je imanentní, že prostor veřejné moci je rozepjatý do té míry, že zaplňuje i určitou část prostoru, která by již měla náležet do soukromé sféry jednotlivce.

Při posuzování, co ještě je a co již není nedemokratický režim, se však nelze řídit pouze podle názvu formy konkrétního režimu, jež může být sám o sobě zavádějící. Fakt, že režim sám sebe nazývá demokratickým, zdaleka ne vždy znamená, že v principu demokratický je a je tedy třeba tuto skutečnost posuzovat individuálně. „*Je třeba mít na paměti, že totalitní komunistické režimy se nazývaly „lidovými demokraciemi“. Pojem lidu, stále se odvolávající v těchto režimech na ideje politické a technické revoluce a tzv. pokrokového humanismu, nemohl být zatížen horším břemenem, ať ho chápeme politicky, eticky nebo kulturně.*“⁷¹

5.2. Charakter občanské neposlušnosti v nedemokratických státech

Jak bylo dříve shrnuto, v demokratických státech se za daných podmínek s určitou formou a mírou občanské neposlušnosti nejen počítá, ale dokonce bývá pro zdravé fungování a dynamický vývoj demokracie i žádaná. V demokracii tedy prostor pro politickou diskuzi, opozici a občanskou neposlušnost a priori vytvořen je. Demokracie by tak měla být vnímána nikoli jako záležitost statická, nýbrž dynamická, stále se vyvíjející, a proto schopná a ochotná čelit výzám

⁶⁹ Příbáň, Jirí. Disidenti práva: o revolucích roku 1989, fikcích legality a soudobé verzi společenské smlouvy. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, 284 s. Post (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-864-2900-8, str 8.

⁷⁰ Ibid, str. 118.

⁷¹ Ibid, str. 51.

v podobě konfrontace jejího, co nejvíce spravedlivého, uspořádání společnosti, s akty občanské neposlušnosti, poukazujícími na její eventuální nedostatky.

Avšak občanská neposlušnost v nedemokratických státech má bez vší pochybnosti odlišný charakter. Protože veřejná politická diskuze v takovém režimu není akceptovatelná, občanská neposlušnost tak plní funkci jednoho z nástrojů revoluce lidu proti nedemokratickému režimu, nástroje v boji za osobní svobodu jednotlivce a prostředku sloužícího k (znovu)získání své svrchovanosti a úcty k základním a nezczitelným lidským právům.

5.3. Historické příklady občanské neposlušnosti v nedemokratických státech

Novodobé dějiny 20. století s sebou nesou řadu případů, kdy obyvatelé nedemokratických států projeví navenek svou nespokojenost s nespokojeným státním uspořádáním a činnost několika jedinců nakonec vyústila k hromadným protestům a pádu dosavadního režimu ve prospěch nového, demokratického uspořádání společnosti.

Tak tomu bylo například v případě Britské Indie a pasivní rezistence Móhandáse Gándhího, známého jako hnutí aktivního, leč nenásilného odporu *Satjágraha*.⁷²

Mimo evropské státy budiž dále příkladem masová mobilizace v rozpětí let 1983 – 1988⁷³, směřovaná proti autoritářské nadvládě chilského prezidenta Augusto Pinocheta, a nenásilné hromadné povstání na Filipínách v letech 1983 – 1986, známé též jako „*People Power*“⁷⁴. Posledně uvedené mělo za důsledek svržení totalitní vlády filipínského prezidenta Ferdinanda Marcose. Termín *People Power* následně pronikl jak do novinářských, tak akademických

⁷² Roberts, Adam a Timothy Garton Ash. *Civil resistance and power politics: the experience of non-violent action from Gandhi to the present*. New York: Oxford University Press, 2009, xxi, 407 p. ISBN 01-995-5201-0, str. 43 – 57.

⁷³ Akce se zúčastnilo 700 000 členů a zařadila se tak mezi 25 nejrozsáhlejších protestních akcí v letech 1900 – 2006. Zdroj: Chenoweth, Erica a Maria J. Stephan. *Why civil resistance works: the strategic logic of nonviolent conflict*. Pbk. ed. New York: Columbia University Press, 2013, xvii, 296 s. Columbia studies in terrorism and irregular warfare. ISBN 978-0-231-15683-7, str. 33.

⁷⁴ Možno volně přeložit jako „Síla lidu“ (překlad autorky této práce). Na akci se podílely 2 000 000 účastníků a zapsala se tak jako třetí nejpočetnější akce občanské neposlušnosti ve 20. století. Zdroj: Ibid

kruhů. Události na Filipínách se staly milníkem nejen v místní historii, ale i v mezinárodním měřítku. Posloužily jako určitý model pro další, následující řetěz akcí občanské neposlušnosti, směřujících proti nedemokratickým komunistickým režimům ve státech bývalého SSSR i Asii.⁷⁵

Tak tomu bylo i v případě množících se projevů občanské neposlušnosti v komunistickém Československu, vyvrcholivších protestním masovým pochodem 17. listopadu 1989 na pražské Národní třídě, vedoucím k následnému pádu komunistického režimu.

Obdobná situace nastala v sousedním Polsku, kde hnutí Solidarity rovněž velkou měrou přispělo k pádu komunistického režimu v roce 1989.

Všechny výše jmenované příklady protestních akcí proti nedemokratickým režimům byly úspěšné a není náhodou, že všechny byly rovněž nenásilné. Co je klíčem k úspěchu nenásilných protestních akcí budiž předmětem následující kapitoly.

6. Efektivita občanské neposlušnosti v praxi

V souvislosti s praktickým využitím občanské neposlušnosti a jejími účinky v každodenním životě, se nabízejí dvě vzájemně spolu související otázky: Proč jsou projevy akcí občanské neposlušnosti nenásilného charakteru úspěšnější ve srovnání s akcemi násilnými? Za jakých podmínek má nenásilná neposlušnost naději na úspěch a kdy je naopak odsouzena k porážce?

V této kapitole se autorka práce bude věnovat aktům občanské neposlušnosti ve faktické rovině, půjde tak o občanskou neposlušnost v širším smyslu, než jak ji v teoretické rovině definuje například John Rawls. Zejména se nebude jednat o protestní akce jedinců, kterým bylo individuálně ukřivděno aktem veřejné moci, nýbrž o akce hromadné, kterými je sledován společný prospěšný cíl pro větší množství jedinců, na nichž lze statisticky demonstrovat určité aspekty, které ovlivňují její úspěšnost, a tedy i efektivitu.

⁷⁵ Roberts, Adam a Timothy Garton Ash. *Civil resistance and power politics: the experience of non-violent action from Gandhi to the present*. New York: Oxford University Press, 2009, xxi, 407 s. ISBN 01-995-5201-0, str. 179 – 196.

I přestože autorka dospěla k závěru, že pokud akty občanské neposlušnosti mají být společností akceptované, je nevyhnutelné, aby byly svým zaměřením nenásilné povahy, považuje za vhodné je podrobit srovnání s akcemi násilnými, a tím potvrdit uvedené závěry o efektivitě a morální síle nenásilí.

6.1. Úspěch nenásilných vs. násilných protestních akcí

Jak od sebe odlišit nenásilný a násilný akt občanské neposlušnosti? V praxi to nemusí být jednoduché, v některých případech může rovněž dojít k určitému překryvu, kdy například v rámci nenásilné akce se vyskytnou okrajové skupiny jednající nezávisle anebo dokonce navzdory hlavnímu vůdčímu proudu.

Obecně lze však akci jako principálně nenásilnou charakterizovat na základě povahy *metod* rezistence (protest, stávka, atd.) a zároveň povahy *účasti* na takové metodě. Termín *rezistence* vyjadřuje, že jde o neinstitucionální a konfrontační aktivitu.⁷⁶

V novodobé historii docházelo nezdědky k využívání nenásilných metod vyjádření nespokojenosti se stávajícím stavem. Jednalo se zejména o organizované stávky, protesty, a pasivní rezistenci ve formě organizované nespolupráce, týkající se politických změn. Jako konkrétní příklad lze uvést akce, které dopomohly překonat nedemokratické režimy v Srbsku (2000), na Madagaskaru (2002), *Rose Revolution* v Gruzii (2003) a na Ukrajině (2004 – 2005). Po zmanipulovaných volbách napomohly ukončit nepřátelskou okupaci v Libanonu (2005) a donutily tehdejšího nepálského monarchu k citelným změnám v systému vlády (2006).⁷⁷ V průběhu prvních dvou měsíců roku 2011 se pomocí nenásilných povstání podařilo zvrátit po desetiletí zakořeněné režimy v Tunisku a Egyptě.⁷⁸ Je zajímavé sledovat, jak v průběhu rozmezí let 1900 a 2006 narůstala frekvence jak nenásilných, tak násilných protestních akcí.

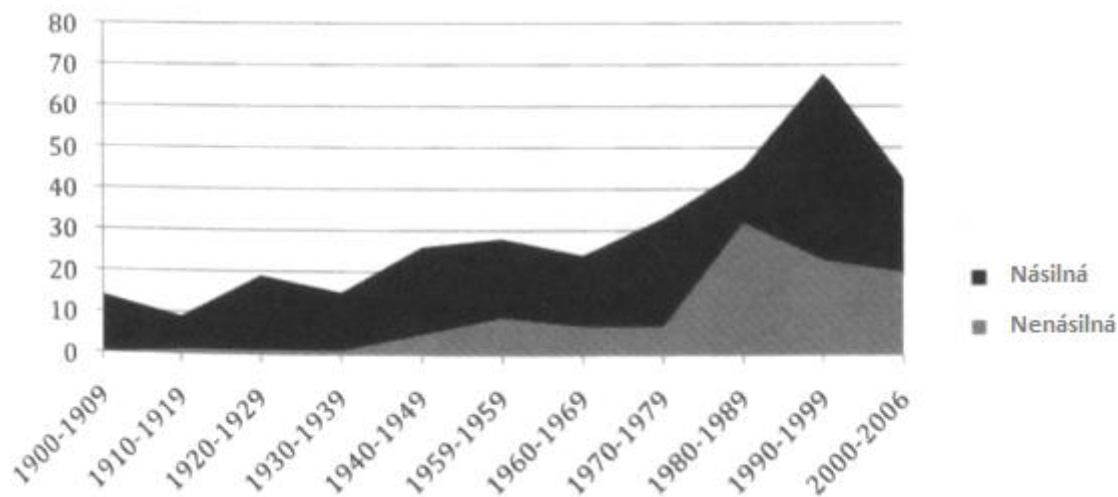
⁷⁶ Chenoweth, Erica a Maria J. Stephan. Why civil resistance works: the strategic logic of nonviolent conflict. Pbk. ed. New York: Columbia University Press, 2013, xvii, 296 s. Columbia studies in terrorism and irregular warfare. ISBN 978-0-231-15683-7, str. 12

⁷⁷ Ibid, str. 6.

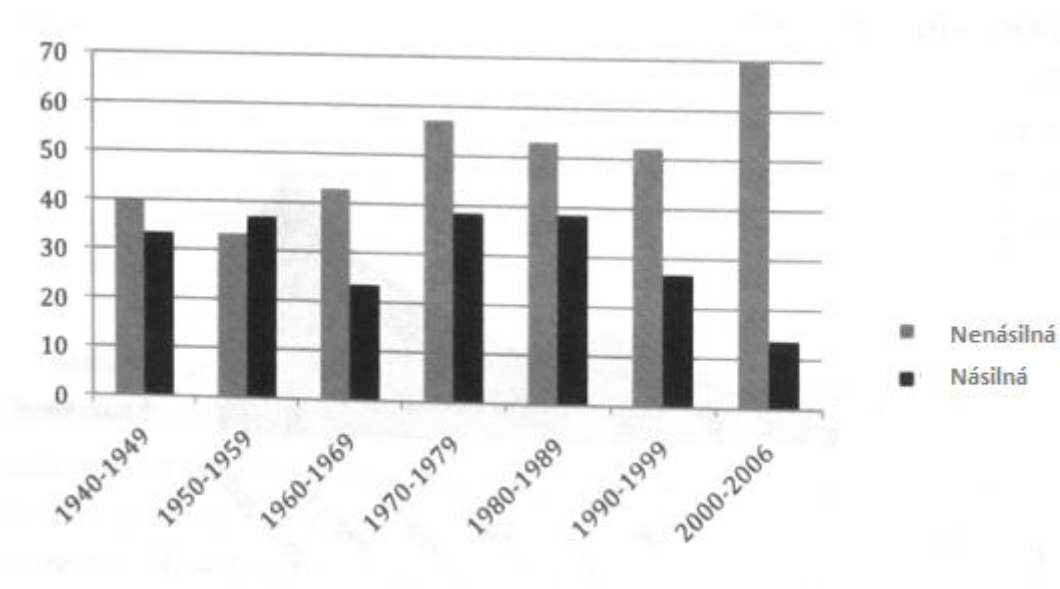
⁷⁸ Ibid.

(tabulka 1 níže) V přímé úměrnosti narůstala i jejich úspěšnost, avšak paradoxně pouze těch nenásilných. U násilných tomu bylo přesně naopak. (tabulka 2 níže)

1: Frekvence nenásilných a násilných kampaní v průběhu let 1900 - 2006⁷⁹

2: Úspěšnost nenásilných a násilných akcí v průběhu let 1940 - 2006⁸⁰

⁷⁹ Ibid, str. 7.

⁸⁰ Ibid, str. 8

6.2. Důvody pro úspěch nenásilných akcí

Na první pohled by se mohlo zdát, že tam, kde se k akcím občanské neposlušnosti přidá násilí, automaticky by měla být posílena šance vzdorovat případné represí a tím úměrně navýšena i šance na úspěch. Výše uvedené tabulky však dokazují opak. Nejen, že šance na úspěch se snižuje, počet násilných akcí občanské neposlušnosti všeobecně klesá. Proč tomu tak je? Co vysvětluje úspěch nenásilné rezistence?

Za zásadní faktor lze označit počet účastníků. Jakmile se z akce občanské neposlušnosti vyvine masová záležitost, šance na úspěch se rapidně zvyšují, jelikož čím více účastníků se jednotlivců napříč společnostmi, tím snáze je možné vytvořit důrazný tlak na změnu, který lze jen zatěžko ignorovat. Historicky bylo vysledováno, že akce nenásilné rezistence mají v průměru více účastníků než právě násilné. Průměrná nenásilná kampaň čítá 200 000 členů, kdežto násilná v průměru 50 000 členů. Z pětadvaceti největších světových kampaní bylo dvacet nenásilných a pouze pět násilných. Nenásilné akce měly 70% úspěch (14 úspěšných), kdežto násilné pouze 40% úspěch (2 úspěšné).⁸¹ Nenásilné akce vykazují nadprůměrně více účastníků, jelikož bariéry pro jejich vstup a účast na takové akci jsou porovnatelně nižší, než pro účast na násilné. Zejména se jedná o bariéry fyzické, informační a morální.⁸²

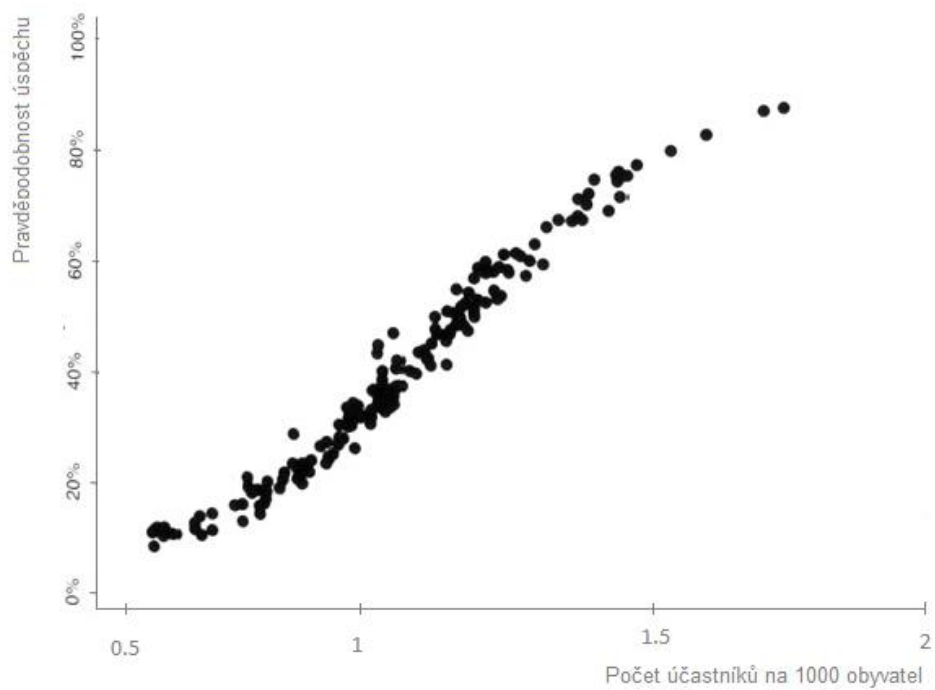
Aktivní účast na násilné akci vyžaduje značné fyzické schopnosti, trénink, schopnost ovládat zbraň atd. Dále pro úspěšné získání co nejvíce členů a rovněž dostání principu, na kterém stojí akce občanské neposlušnosti, kampaně rezistence musí veřejně deklarovat své cíle a způsoby, jak jich dosáhnout. U násilných akcí je taková forma veřejné komunikace značně omezena kvůli rizikům s ní spojeným, z logiky věci jsou takové akce plánovány co nejvíce z dosahu médií a veřejnosti. Morální překážky nepotřebují další komentář, je nepochybné, že principiálně nenásilné akce občanské neposlušnosti jsou ze své podstaty přístupnější veřejnosti, protože jsou ospravedlnitelné před vlastním svědomím každého člověka.

Všechny tyto faktory ve svém důsledku způsobují, že nenásilné akce občanské neposlušnosti čítají více účastníků a jsou tak ve výsledku i úspěšnější. Přímoú úměrnost mezi počtem účastníků a úspěšností akce ilustruje graf 3 níže.

⁸¹ Ibid, str. 32 - 33

⁸² Ibid, str. 34

3: Vliv počtu účastníků na úspěch akce⁸³

⁸³ Ibid, str. 40

7. Blokáda těžařských prací v Národním parku Šumava

Pro ilustraci výše uvedeného a popsání mechanismu fungování institutu občanské neposlušnosti budiž příkladem relativně nedávná rozhodovací praxe tuzemských soudů.

Krajský soud v Plzni ve svém přelomovém rozsudku⁸⁴ legitimizoval nenásilnou akci občanské neposlušnosti v podobě blokády těžby dřeva v Národním parku Šumava, která byla občany vnímána jako nezákonná. Soud tak rehabilitoval všechny, kteří se blokády, formou nejvíce podobné tzv. *sit-ins*⁸⁵ akcím, zúčastnili.

7.1. Právní rámec

V červenci a srpnu 2011 přistoupila Správa Národního parku a Chráněné krajinné oblasti Šumava ze své soukromoprávní pozice, jakožto vlastník lesa, k těžbě dřeva v lokalitě Ptačího potoka. Jako důvod bylo uváděno napadení stromů kalamitními škůdci a z toho vyplývající nutnost proti nim zasáhnout. Na lokalitu Ptačího potoka však dopadá režim zákona o ochraně přírody a krajiny⁸⁶. Na lesy národních parků je tak uvalena zákonná výjimka a těžbu dřeva tak – na rozdíl od lesů hospodářských – není dovoleno uskutečnit bez předchozího souhlasu orgánu ochrany přírody. Správa NP a CHKO Šumava tak má ze zákona veřejnoprávní povinnost takové aktivity provádět jen se souhlasem a v rozsahu stanoveném tímto orgánem. „*Dále povinnost mít na základě*

⁸⁴ Rozsudek Krajského soudu Plzeň ze dne 11. 12. 2013, č.j. 57 A 66/2011-357. Autorka práce poznamenává, že si je vědoma, že v době uzavření rukopisu práce, tedy v lednu 2016, byl tento rozsudek na základě kasační stížnosti Nejvyšším správním soudem zrušen a vrácen Krajskému soudu v Plzni k dalšímu řízení spočívajícím v dalším skutkovém dokazování (Rozsudek 8 As 39/2014 – 55), nicméně autorka práce je přesvědčena, že tato skutečnost neubírá na argumentační přesvědčivosti prezentovaného rozsudku. Samotný fakt jen potvrzuje již dříve připomínanou skutečnost, že na občanskou neposlušnost je třeba hledět jako na dynamický aspekt, který se v moderní společnosti stále vyvíjí.

⁸⁵ Z angl. *sit-in*, tj. obsazení určitého místa aktivisty. Evropský soud pro lidská práva je uznává jako tradiční formu shromáždění a tím tedy i standardní prostředek realizace svobody projevu v rámci práva pokojně se shromažďovat; „*Pokud jde o pojem „shromáždění“, ESLP zastává stanovisko, že svoboda shromažďovací dopadá jak na soukromé schůzky a setkání na veřejných komunikacích, tak i na statická shromáždění a veřejné průvody. V rozsudku ve věci Djavit An. v. Turecko šel ESLP ještě dále a konstatoval, že pod ochranu čl. 11 Evropské Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod spadají i výstavy, koncerty, veletrhy, semináře a recepce. Z další judikatury plyne, že pojem shromáždění zahrnuje i tzv. „sit-ins“ a deletrvající okupace budov. Forma shromáždění tedy nerozhoduje.*“ Kosář, David, Aktuální judikatura ESLP ke svobodě shromažďování v Právní rozhledy, 20/2011, s. 728.

⁸⁶ § 22 odst. 1 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny.

*ustanovení § 43 zákona o ochraně přírody a krajiny výjimku z ustanovení § 16 odst. 1 téhož zákona, podle kterého je na celém území národních parků zakázáno hospodařit na pozemcích způsobem vyžadujícím intenzivní technologie, zejména prostředky a činnosti, které mohou způsobit podstatné změny v biologické rozmanitosti, struktuře a funkci ekosystémů anebo nevratně poškozovat půdní povrch. S ohledem na skutečnost, že lokalita Na Ztraceném je součástí území Natura 2000, dále povinnost mít na základě ustanovení § 43 zákona o ochraně přírody a krajiny výjimku z ustanovení 45h téhož zákona, když nebylo provedeno hodnocení záměru Správy Národního parku a Chráněné krajinné oblasti Šumava ve smyslu ustanovení § 45h zákona o ochraně přírody a krajiny. Dále povinnost uvedená v ustanovení § 50 odst. 2 zákona o ochraně přírody a krajiny, podle kterého je zakázáno škodlivě zasahovat do přirozeného vývoje zvláště chráněných živočichů, krom jiného je rušit, resp. mít na základě ustanovení § 56 téhož zákona výjimku z této povinnosti.*⁸⁷

Ke splnění žádné z výše uvedených povinností však nedošlo, a proto se aktivisté rozhodli k občanské neposlušnosti, shromáždili se a blokovali tak těžařské prací vlastními těly. Na místě proti nim zakročila Policie ČR, která shromáždění po několika dnech rozpustila. Proti rozpuštění byly navrhovatelem podány námitky, o kterých rozhodl Krajský soud v Plzni a dal za pravdu účastníkům akce, tedy že „[s]hromáždění, konané ode dne 25. 7. 2011 do dne 12. 8. 2011 v oblasti Ptačího potoka v Národním parku Šumava, nebylo rozpouštěno v souladu se zákonem.“⁸⁸

7.2. Skutkový průběh

Navrhovatel RNDr. Mojmír Vlašín se dne 14. 7. 2011 dozvěděl o tom, že „v oblasti Ptačího potoka v Národním parku Šumava dochází k nelegálnímu kácení. Dne 15. 7. 2011 navrhovatel spolu se známými dorazili do této lokality a zjistili, že je zde opravdu vykáceno 97 stromů, a to aniž by k tomu bylo vydáno zákonem vyžadované povolení. Od tohoto dne vznikla spontánní blokáda.“⁸⁹ Zároveň p. Vlašín podal na Policii ČR podnět k zahájení šetření nelegální těžby. O deset dní později těžba

⁸⁷ Rozsudek Krajského soudu Plzeň ze dne 11. 12. 2013, č.j. 57 A 66/2011-357, str. 34 - 35

⁸⁸ Ibid, I. výrok rozsudku

⁸⁹ Ibid, str. 2

pokračovala, avšak nyní navíc i za přítomnosti Policie ČR, strážců NP Šumava a dřevorubců. Policie ČR žádným způsobem proti těžbě nezasáhla a naopak vystupovala represivně vůči účastníkům blokády, které „za pomoci hmatů a chvatů vyváděla z prostoru těžby a hromadně je dopravovala na služebnu do Kašperských Hor.“⁹⁰ Tito se však po propuštění opětovně vraceli k Ptačímu potoku a nadále, bez použití jakéhokoli násilí, pokračovali v blokádě s úmyslem tak činit po celou dobu pokračování těžby dřeva.

Soud po provedeném dokazování došel k závěru, že šlo o organizovanou akci, provedenou ve formě jednoho kontinuálního shromáždění. „*Účastníci blokády konali za účelem dosažení jednotného cíle, tj. společnou aktivitou více osob osobní přítomností v nejméně dvoučlenných skupinkách v těžebním prostoru zabránit nebo alespoň ztížit provádění nezákonné těžby dřeva v oblasti Ptačího potoka v Národním parku Šumava a tím vyjádřit svůj názor na zákonnost těžby a současně vyvolat zájem médií za účelem vyvolání veřejné debaty.*“⁹¹

Postup účastníků blokády byl již od počátku organizovaný, byl zde hlavní organizátor Jan Piňos z nezávislého Hnutí DUHA, jeho asistent, tiskový mluvčí, vedoucí jednotlivých skupinek, ale například i hlídky, řidiče a kuchaře. Každý, kdo se k blokádě připojil, byl podrobně seznámen s dalším postupem, který zůstával v průběhu času neměnný a nijak komplikovaný. Účastníci blokády vstoupili do prostorů těžby dřeva, v nich setrvali a poutali se prostřednictvím technických prostředků buď přímo ke kmenům stromů či v případě tzv. „lezců“ v jejich korunách. Blokáda probíhala kontinuálně od 25. 7. 2011 do 12. 8. 2011. V každém jednotlivém dni se jí účastnilo minimálně 30 osob, které se strategicky rozmístily do cca devíti těžebních lokalit o rozměrech 50x50 metrů podle toho, ve které z nich zrovna v ten který den probíhala těžba. Z těchto důvodů, dokládajících velice úzkou souvislost časovou i místní, podpořil soud tvrzení aktivistů, že šlo o shromáždění, které tvoří jednotu jak časovou, místní, tak i osobní.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Ibid, str. 47.

7.3. Legitimita blokády

Navrhovatel p. Vlašín odůvodňoval postup svůj a ostatních zúčastněných ve svém vyjádření: „[L]okalita Ptačí potok je v režimu zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny. Jakékoliv zásahy vyžadující intenzivní technologie - zejména prostředky a činnosti, jež mohou způsobit podstatné změny v biologické rozmanitosti, struktuře a funkci ekosystémů anebo nevratně poškodovat půdní povrch - jsou v nich zákonem zakázány. V případě nezbytnosti se mohou takové zásahy uskutečnit pouze po udělení výjimek orgánem ochrany přírody [...]. V daném případě by podmínkou kácení byla výjimka z užití intenzivních technologií, výjimka ze zásahů v území, kde žijí chránění živočichové, a rovněž posouzení dopadů na životní prostředí v oblasti Natura 2000 [jedná se o ptačí oblast – pozn. autorky]. Podmínkou k povolení kácení na území Natura 2000 (ptačí oblasti) je stanovisko orgánu ochrany přírody, že činnost nepředstavuje negativní vliv na předmět ochrany Natura 2000. Toto posuzování musí proběhnout na základě směrnice Rady Evropské unie 92/43/EHS, článek 6, odst. 3, o ochraně přírodních stanovišť, volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin. Vykácení velkého množství stromů nepochybně spadá mezi tyto plány a projekty, neboť se může negativně odrazit na chráněné oblasti.“⁹²

Krajský soud po provedeném dokazování potvrdil aktivisty namítanou nezákonnost těžby: „Správa Národního parku a Chráněné krajinné oblasti Šumava přistoupila k těžbě dřeva, aniž by disponovala jakýmkoli shora uvedeným souhlasem, výjimkou či hodnocením. Těžba dřeva prováděná Správou Národního parku a Chráněné krajinné oblasti Šumava tak bylo nezákonná.“⁹³

Právě nezákonnost těžby tak ospravedlňuje její blokádu. Aktivisté současně poukazovali na skutečnost, že účastí na blokádě využili svého základního politického práva se pokojně shromažďovat, neboť tím užívali v souladu s § 1 odst. 2 zákona č. 84/1990 Sb., o právu shromažďovacím, svobody projevu spolu s dalšími osobami, a to konkrétně vyjádřením nesouhlasu s nezákonným kácením v chráněné přírodní lokalitě.⁹⁴ Takticky se v menších skupinkách rozmísťovali na vyznačených místech, kde měla probíhat těžba a svou přítomností na místech těžby tak sabotovali probíhající

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid, str. 35.

⁹⁴ Ibid, str. 3.

dřevorubecké práce, které z bezpečnostních důvodů nebylo možné provádět za přítomnosti třetích osob.

Po provedeném dokazování soud rovněž dospěl k závěru, že shromáždění bylo pokojné a nenásilné. *„Z ničeho nevyplývá, že by aktivisté při přesunech mezi jednotlivými místy, kde probíhala těžba, při vstupu do těchto míst a pobytu v nich používali násilí či že by fyzicky aktivně útočili na těžaře, zasahující policisty či jiné osoby. Totéž platí pro jejich přesuny do míst jejich nocování, pobyt v nich a přesuny zpět.“*⁹⁵

Dále soud přezkoumal proporcionalitu vzájemně ohrožených zájmů. *„Koná-li se na témže místě shromáždění a současně zde probíhá činnost, která je způsobilá ohrozit zdraví účastníků shromáždění (dále jen „rušivá činnost“), je nezbytné pečlivě vážít, zda je nutné zajistit nerušený průběh shromáždění a za tím účelem zastavit rušivou činnost, nebo naopak rozpustit shromáždění a zajistit tím nerušený průběh rušivé činnosti. Soud je přesvědčen o tom, že otázkou, kterou je nezbytné v této souvislosti vyřešit, je, zda je rušivá činnost legální. Není totiž možné připustit, aby do ústavního práva pokojně se shromažďovat mohlo být zasahováno nezákonnou rušivou činností, za situace, kdy je možné této rušivé činnosti zabránit.“*⁹⁶

Rovněž je třeba mít na zřeteli fakt, že časová tíseň aktivistům nedovolila situaci řešit jinými, zákonnými cestami. Museli reagovat na situaci, kdy již kácení stromů započalo a Policie ČR na jejich podněty k prošetření nelegálnosti těžby nereagovala. Způsobem vedení blokády tak byly naplněny požadavky na legitimní akt občanské neposlušnosti, zejm. požadavek subsidiarity, proporcionality a nenásilnosti.

7.4. Legitimita zásahu Policie ČR směřující k rozpuštění shromáždění

Článek 11 odst. 2 Evropské úmluvy na ochranu lidských práv stanoví, že na výkon ústavně zaručeného shromažďovacího práva nemohou být uvalena žádná jiná omezení než ta, která stanoví zákon. Tím je v České Republice zákon č. 84/1990 Sb. o právu shromažďovacím. Dle § 12 odst. 3 tohoto zákona je chráněno i shromáždění, jež nebylo předem oznámeno. I když tedy blokáda

⁹⁵ Ibid., str. 51

⁹⁶ Ibid, str. 59.

vznikla spontánně a bez předchozího oznámení příslušnému úřadu, vztahuje se na něj ochrana výše uvedeného zákona č. 84/1990 Sb. o právu shromažďovacím a nelze ho rozpustit, ledaže jsou splněny důvody pro jeho zákaz, uvedené v § 10 odst. 1 až 3 stejného zákona.

Soud judikoval, že Policie ČR (odpůrce) nepostupovala v souladu se zákonem: „*Před zásahem do tohoto [shromažďovacího – pozn. autorky] práva ze strany odpůrce by bylo nutné pečlivě vážit, zda v daném případě převažuje zájem na realizaci svobody projevu nebo naopak zájem na provádění těžby dřeva. K tomuto by bylo s ohledem na námitky aktivistů projevené v průběhu zásahu policie a na obsah trestního oznámení navrhovatele vyhodnotit, zda těžba dřeva byla zákonná. Nelze totiž akceptovat, aby před ústavním právem na svobodu projevu, byla dána přednost provádění nezákonné těžby dřeva. Teprve v případě, kdy by bylo dospěno k jednoznačnému závěru, že těžba je zákonná, mohlo by být eventuálně přistoupeno k tomu, k čemu přistoupil odpůrce. Jak uvedeno zdola, odpůrce k žádnému takovému závěru nedospěl, a proto by nebyl oprávněn proti aktivistům jakkoli zasahovat.*“⁹⁷

⁹⁷ Ibid, str. 58.

Závěr

Stejně jako žádný člověk není dokonalý, nelze ani demokracii, *vládu lidu*, považovat za dokonalou formu vlády, za dokonalý *status quo*, který je potřeba zachovat. Naopak. Je třeba ji vnímat dynamicky, jako stav společnosti, který by měl být neustále podrobován výzvám, a jejich prostřednictvím k dokonalosti přibližován. Občanská neposlušnost je právě takovou výzvou. Zrcadlem nastaveným demokracii. Neformálním prostředkem, prostřednictvím něhož lze dosáhnout nápravy nespravedlnosti tam, kde běžné, zákonné cesty selhávají. To vše avšak při zachování úcty ke stávajícím zákonům, občansky neposlušný si neklade za cíl ústavu a zákony zneuctít, naopak. Má za cíl poukázat na odhalené nedostatky a vyvolat dialog k jejich změně a nápravě.

V nedemokratických státech, kde vládnoucí režim není tak pružný jako v demokracii, je prostor pro občanskou neposlušnost, z důvodu tvrdé státní represe disidentů, buď jen velmi omezený, anebo má naopak občanská neposlušnost charakter revoluční, vedoucí ke změně režimu ve prospěch režimu demokratického. V právním státě je naopak prostor pro občanskou neposlušnost široký, což naopak může nešťastně svádět k situacím, kdy občanská neposlušnost může být ve výsledku pokaždé shledána jako ospravedlnitelná, a to pouze na základě argumentů prezentujících její účel a smysl. Tedy že vláda zákona, jinými slovy princip legality, který je právnímu státu imanentní, ustoupí do pozadí před svrchovaností lidu, což autorka této práce neshledává jako nejšťastnější řešení. V praxi by to znamenalo, že právo nemá žádnou váhu a je jen jakýmsi prázdným rámem pro, státní mocí nevynutitelná, symbolická pravidla.

Co lze považovat za společné oběma režimům, je poměrně překvapivé zjištění, že úspěšnosti akce občanské neposlušnosti paradoxně napomáhá její nenásilný charakter. Násilné akce jsou statisticky méně úspěšné, protože nejsou natolik atraktivní pro masový počet účastníků, a právě počet účastníků je pro docílení kýženého efektu, s důrazem na nedemokratický režim, klíčový.

Po důkladném prostudování pramenů dospěla autorka této práce k závěru, že občanská neposlušnost je fenomén, který ve společnosti bezpochyby své místo má, byť v obou režimech vlády plní odlišnou funkci. V nedemokratickém režimu

jí může být užito pro nastolení režimu demokratického. A protože ani demokracie není režim bezesbytku dokonalý, v něm může občanská neposlušnost posloužit k jeho zdokonalení a dalšímu rozvíjení. S postupujícími technologiemi 21. století, umožňujícími velmi snadnou a každému dostupnou komunikaci s ostatními, dává lidem možnost přímo ovlivnit záležitosti, které se jich dotýkají, zapojit své okolí a na základě svého uváženého rozhodnutí udělat svět, ve kterém žijí, spravedlivějším pro sebe a další generace.

Seznam zkratek

Arendtová – Hannah Arendtová

Dworkin – Ronald Myles Dworkin

Gándhí – Móhandás Karamčand Gándhí Listina základních práv a svobod –
Usnesení předsednictva České národní rady ze dne 16. prosince 1992 o vyhlášení
Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky.
Ústavní zákon č. 2/1993 Sb. ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb

Locke – John Locke

NP a CHKO Šumava – Národní park a chráněná krajinná oblast Šumava

Rawls – John Rawls

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

Thoreau – Henry David Thoreau

USA – Spojené státy americké

Použitá literatura

Arendt, Hannah. *Civil Disobedience v Crises of the republic*, 1. vydání, New York u.a: Harcourt Brace Jovanovich, 1972. ISBN 01-562-3200-6.

Bedau, Hugo Adam. *Civil disobedience in focus*. New York: Routledge, 1991, 217 str. ISBN 0415050553.

Black, Henry Cambell, Joseph R Nolan a Jacqueline M Nolan-Haley. *Blackův právní slovník*. 6. vyd., Praha: Victoria Publishing, 1993, 2 sv. ISBN 80-856-0523-6.

Butchart, Alexander a Christopher Mikton. *Global status report on violence prevention*, 2014, 274 stran, ISBN 92-415-6479-2.

Dworkin, Ronald. *Když se práva berou vážně*. 1. vydání, Praha: Oikoymenh, 2001, 455 s. Oikúmené. ISBN 80-729-8022-X.

Finkelman Paul, Scott V. *Sandford: The Court's Most Dreadful Case and How It Changed History*, 82 Chi.-Kent. L. Rev. 3 (2007).

Chenoweth, Erica a Maria J. Stephan. *Why civil resistance works: the strategic logic of nonviolent conflict*. Pbk. ed. New York: Columbia University Press, 2013, xvii, 296 s. Columbia studies in terrorism and irregular warfare. ISBN 978-0-231-15683-7.

Kohák, Erazim. *Průvodce po demokracii: vzpomínky z amerického života, naděje z pražského návratu*. 2., upr. vydání, Praha: Sociologické nakladatelství, 2002, 160 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-864-2903-2.

Kozák, Jiří. *Občanská neposlušnost z perspektivy práva a právní teorie*. Právník. ISSN 0231-6625. Roč. 152, č. 4 (2013), s. 361-376.

Kysela, Jan. *Právo na odpor a občanskou neposlušnost*. 1. vydání, Brno: Doplněk, 2001, 120 s. ISBN 80-723-9078-3.

Locke, John. *Dvě pojednání o vládě*. 1. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1965, 278 s.

Pithart, Petr. Článek Úhel pohledu, otištěno v Lidových novinách dne 9. 1. 2001

Příbáň, Jiří. *Disidenti práva: o revolucích roku 1989, fikcích legality a soudobé verzi společenské smlouvy*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, 284 s. Post (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-864-2900-8.

Rawls, John. *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing, 1995, 361 s. ISBN 80-856-0589-9.

Dworkin, Ronald. Když se práva berou vážně. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2001. Oikúmené. ISBN 80-7298-022-x.

Roberts, Adam a Timothy Garton Ash. Civil resistance and power politics: the experience of non-violent action from Gandhi to the present. New York: Oxford University Press, 2009, xxi, 407 p. ISBN 01-995-5201-0.

Singer, Peter. Osvobození zvířat. Vyd. 1. Praha: Práh, 2001, 259 s. ISBN 80-725-2042-3.

Thoreau, Henry David. Občanská neposlušnost v Občanská neposlušnost a jiné eseje. Poprad: Christiania, 1994, 85 s. ISBN 80-967-3010-X.

Urban, Michal. „Nespravedlivé právo a co s ním? Několik příkladů z filmu o jednom z nejvlivnějších právníků všech dob, Mahátma Gándhím“ v Olomoucké debatě mladých právníků 2012. Olomouc, Univerzita Palackého, Právnická fakulta, 2011, 448 s. ISBN 9788087576144.

Vodička, K., Cabada, L. Politický systém České republiky. Praha: Portál, 2007.

Zakaria, Fareed. Budoucnost svobody. Vyd. 2. Praha: Academia, 2005, 364 s. ISBN 80-200-1285-0.

Judikatura

Rozsudek Krajského soudu Plzeň ze dne 11. 12. 2013, č.j. 57 A 66/2011-357.

Rozsudek 8 As 39/2014 – 55.

Internetové zdroje

<http://scholarship.kentlaw.iit.edu/cklawreview/vol82/iss1/2http://scholarship.kentlaw.iit.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3570&context=cklawreview>

<http://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html>

https://cs.wikipedia.org/wiki/N%C3%A1sil%C3%AD#cite_note-1

www.iuridicina.cz/html/dokumenty/8.pdf

Název diplomové práce v českém a anglickém jazyce

Název diplomové práce v českém jazyce:

Občanská neposlušnost v demokraciích a nedemokratických státech

Název diplomové práce v anglickém jazyce:

Civil disobedience in democracies and non-democratic states

Klíčová slova:

Občanská neposlušnost

Demokracie

Nedemokratické státy

Key words:

Civil disobedience

Democracy

Non-democratic states

Resumé

V kapitole první se autorka práce zabývala historií a vznikem pojmu občanská neposlušnost.

Kapitola druhá byla věnována rozdílným úhlům pohledu na pojem občanské neposlušnosti, tak jak ho chápou někteří z předních osobností teorie práva a právní filosofie, jako John Rawls, Hannah Arendtová a Ronald Dworkin.

V kapitole třetí byl vymezen pojem občanské neposlušnosti v teoretické rovině a rovněž rozdílné názory autorů v předchozí kapitole byly podrobeny polemice.

Kapitola čtvrtá byla zaměřena na občanskou neposlušnost v demokracii a její roli, zaměření na určitá specifika, která pramení z podstaty demokracie.

V kapitole páté se autorka věnovala povaze a zvláštnostem občanské neposlušnosti v nedemokratických státech spolu s uvedením některých historických příkladů.

Kapitola šestá se věnovala srovnání efektů a účinků občanské neposlušnosti a vzájemnému vztahu mezi efektivitou a užitým násilím v rámci občanské neposlušnosti.

V sedmé kapitole autorka práce popsala jeden praktický případ občanské neposlušnosti z České republiky v kontextu soudní praxe, pro názornou ilustraci, jak celý proces funguje ve skutečnosti.

Resumé in English

In the first chapter, author of the thesis focused on history and creation of the term „civil disobedience“

Second chapter was focused on different views on what term civil disobedience actually means and how some of the famous legal theoreticians as John Rawls, Hannah Arendt and Ronald Dworkin understand it.

In the third chapter, there was specification of the term civil disobedience in all its theoretical aspects in context of polemics with all the different views in previous chapter.

Fourth chapter was focused on civil disobedience in democracy and its role, specifics arising from the nature of democracy.

In the fifth chapter author was focused on specifics and nature of civil disobedience in non-democratic states together with mentioning a few examples from history.

Sixth chapter compared effects and mutual influence of violent or non-violent civil disobedience and its effectivity.

In the seventh chapter, author described in more detail one of the examples of civil disobedience in the Czech Republic which was decided by court, for describing how the process works in real life situations.